

**rijksuniversiteit
groningen**

**faculteit gedrags- en
maatschappijwetenschappen**

Vertrouwen in familie: eraan moeten geloven?

De invloed van religiositeit op het vertrouwen in familie met als versterkend effect het bijwonen van religieuze diensten.

Bachelorwerkstuk Sociologie

Naam	Niels Zanting
Studentnummer	S3483851
E-mail	n.j.smit.1@student.rug.nl
Begeleiders	Vincenz Frey & Jacob Dijkstra
Tweede lezer	Rita Smaniotto
Datum	8-6-2023

Abstract

Steeds meer Nederlanders hebben het gevoel dat de polarisatie toeneemt (SCP, 2022). De polarisatie vindt ook plaats in families, waardoor het onderlinge contact afneemt (Sire, z.d.). Ook lijkt Nederland van een *high trust society* te verschuiven naar een samenleving waar meer wantrouwen voor komt (Schmeets & te Riele, 2014). Mogelijk is de ontkerkelijking in Nederland een oorzaak voor deze verschuiving. Er lijkt namelijk een link te zijn tussen religiositeit en sociaal vertrouwen. Zo zou het regelmatig bijwonen van een religieuze dienst samen gaan met een hoger sociaal vertrouwen (Dingemans & van Ingen, 2015). Juist in een samenleving met meer wantrouwen en polarisatie, kan de band met en het vertrouwen in familie belangrijk. In de huidige literatuur is er nog niet veel bekend over de rol van religie op het vertrouwen in familie. Dit onderzoek richt zich dan ook op de mate van vertrouwen in familie van gelovige en niet-gelovige mensen. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: *‘Wat is het verschil in vertrouwen in familie tussen gelovige en niet gelovige Nederlanders en wat voor invloed heeft het bezoeken van religieuze diensten op dit verband?’*. De verwachtingen waren dat het vertrouwen in familie groter was bij gelovige mensen dan bij niet-gelovige mensen (hypothese 1) en dat het effect van gelovig zijn op het vertrouwen in familie werd versterkt door regelmatig een religieuze dienst bij te wonen (hypothese 2). Daarnaast wordt er in dit onderzoek gecontroleerd voor leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Het onderzoek maakt gebruik van data uit het European Values Study (EVS) 2017. De Nederlandse data van wave 5 is verzameld via een mixed-mode design, waarbij zowel face-to-face interviews (CAPI) als online vragenlijsten (CAWI) zijn gebruikt. Voor de face-to-face interviews is een gestratificeerde steekproef getrokken door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Aangezien de afhankelijke variabele een dichotome variabele is, wordt een logistische regressieanalyse toegepast. De analyse is hiërarchische opgebouwd en bestaat uit vier modellen. Aan het eerste model worden de controle variabelen toegevoegd. Aan de volgende drie modellen wordt per model respectievelijk de variabelen *religie*, *bezoeken religieuze dienst* en de interactievariabele (van *religie* en *bezoeken religieuze dienst*) toegevoegd. Uit de analyse blijkt dat het effect van religiositeit op het vertrouwen in familie klein en niet significant is. Door deze uitkomst lijkt hypothese 1 niet aannemelijk. Het bezoeken van religieuze diensten heeft eveneens een klein en niet-significant effect op het vertrouwen in familie. Daarnaast heeft de interactievariabele een klein en niet significant versterkend effect. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ook hypothese 2 niet aannemelijk is.

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Theorieparagraaf	6
<i>Sociaal vertrouwen</i>	6
<i>Vertrouwen in familie</i>	6
<i>Religie en vertrouwen in familie</i>	7
<i>Moderatie bezoeken van gebedsdienst op religie en vertrouwen in familie</i>	8
<i>Controle variabelen</i>	9
3. Methode	12
3.1 Data en procedure	12
3.2 Operationalisaties	13
3.3 Analyse-opzet	14
4. Resultaten	16
4.1. Beschrijvende statistieken	16
4.1.1. Univariante statistieken	16
4.1.2. Bivariate statistieken	17
4.2. Modevaluatie	18
4.3. Hypothese toetsing	19
5. Conclusie	22
6. Discussie	24
Referenties	26
Bijlage 1.	28
Bijlage 2.	46
Bijlage 2.1. Univariante statistieken	46
Bijlage 2.2. Bivariate statistieken	48
Bijlage 2.3. Hypothese toetsing	59
Bijlage 2.4. Berekenen kans	67
Bijlage 3.	68
Bijlage 3.1. Modelfit	68
Bijlage 3.2. Uitbijters	68
Bijlage 3.3. Multicollineariteit	69
Bijlage 3.4. Assumptie van onafhankelijke waarnemingen	71

1. Inleiding

Steeds meer Nederlanders hebben het gevoel dat de polarisatie toeneemt. Uit een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP, 2022) blijkt namelijk dat driekwart van de Nederlanders denkt dat de polarisatie toeneemt. Om de toenemende polarisatie tegen te gaan, zet Stichting Ideële Reclame (SIRE) met een reclame in om de kloof tussen mensen - en met name vrienden en familieleden – te verkleinen. Zo blijkt dat bij ongeveer 1,4 miljoen Nederlanders het contact met vrienden, familie en collega's is afgenomen door meningsverschillen over maatschappelijke onderwerpen (Sire, z.d.). Het lijkt er dus op dat vriendschappen en families minder hecht worden door toenemende polarisatie. Tegelijkertijd is Nederland aan het verschuiven van een high trust society naar een samenleving waar meer wantrouwen voor komt (Schmeets & te Riele, 2014). Een link tussen wantrouwen en polarisatie lijkt aannemelijk.

Vertrouwen is een belangrijke voorwaarde voor een goed functionerende maatschappij. Een hogere mate van sociaal vertrouwen zou gepaard gaan met efficiëntere en effectievere instellingen, minder criminaliteit en corruptie en een grotere maatschappelijke betrokkenheid (Putnam, 2000; Uslaner, 2012). Dit kan komen doordat sociaal vertrouwen nodig is om te kunnen samen werken (Hearn, 1997). Onder sociaal vertrouwen wordt het geloof van mensen in de betrouwbaarheid, eerlijkheid en bereidheid tot samenwerking van anderen in sociale interacties verstaan (E. M. Uslaner, 2012). Sociaal vertrouwen lijkt dus onmisbaar in de maatschappij en een verschuiving naar een samenleving met meer wantrouwen en een toenemende polarisatie zou dan ook erg problematisch kunnen zijn.

De verschuiving naar een samenleving met meer wantrouwen zou kunnen komen doordat mensen steeds minder vaak religieus zijn. Er lijkt namelijk een link te zijn tussen religiositeit en sociaal vertrouwen. Zo zou het regelmatig bijwonen van een religieuze dienst samen gaan met een hoger sociaal vertrouwen (Dingemans & van Ingen, 2015). Echter, in Nederland blijft de ontkerkelijking doorgaan (Huijnk et al., 2022). Religieuze groepen zijn tegenwoordig in de minderheid, want de grootste groep in Nederland is atheïst of agnost. Er is hierdoor ook een verschuiving in de houding ten aanzien van het leven. Waar religieuze – en met name Christelijke – mensen zoeken naar de zin van het leven, proberen niet gelovigen betekenis te geven aan het eigen leven (Huijnk et al., 2022). Ofwel van betekenis van het leven naar betekenis in het leven. Belangrijke waarden voor mensen zijn dus niet per se meer gelijk aan die van een religie. Het zou kunnen dat de ontkerkelijking in Nederland bijdraagt aan de polarisatie doordat de waarden van mensen meer verschillen. Ook de polarisatie binnen families zou kunnen komen doordat de waarden niet meer overeenkomen met elkaar en met een gedeelde religie.

Hoewel er dus een link lijkt te zijn tussen religiositeit en sociaal vertrouwen, is er weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de rol van religiositeit op het vertrouwen in de familie. Terwijl het begrijpen van de rol van religie op het vertrouwen in familieleden zou kunnen bijdragen aan de kennis over de huidige polarisatie en mogelijk wantrouwen tussen familieleden. In dit onderzoek zal daarom onderzocht worden of er een verband is tussen religiositeit en het vertrouwen in familieleden. Ook zal er gekeken worden naar de invloed van het bezoeken van een kerk of religieuze dienst op dit verband. De centrale vraag in dit onderzoek is: *‘Wat is het verschil in vertrouwen in familie tussen gelovige en niet gelovige Nederlanders en wat voor invloed heeft het bezoeken van religieuze diensten op dit verband?’*. Voor de beantwoording van deze vraag zal er gebruik worden gemaakt van de data van het European Value Study (EVS) 2017. Om het verschil in vertrouwen in familie tussen religieuzen en niet religieuzen te onderzoeken zal er een logistische regressie analyse worden gedaan.

2. Theorieparagraaf

Sociaal vertrouwen

Vertrouwen speelt een belangrijke rol in de interactie van mensen. Om samen te werken is er een zekere mate van sociaal vertrouwen nodig (Hearn, 1997). Twee individuen die samen werken moeten namelijk beiden de overtuiging hebben dat de ander goede bedoelingen heeft. Hoe sterk de overtuiging is dat de bedoelingen 'goed' zullen zijn, en dus voldoen aan de verwachting van de ander, bepaalt hoe je je tegenover de ander opstelt (Hardin, 2002). Als deze overtuiging zwak is, is het waarschijnlijk dat iemand terughoudend met de ander omgaat, er is dan sprake van enig wantrouwen. Vertrouwen kan dus worden uitgelegd als de overtuiging dat het gedrag van de ander overeenkomt met de verwachtingen over zijn gedrag (Misztal, 1996). Welch et al. (2005) voegen hier als voorwaarde aan toe, dat interacties op basis van vertrouwen ook een gedeeld belang moeten hebben.

Bij sociaal vertrouwen gaat het niet enkel om mensen die je al kent, maar ook om de mensen die je niet kent, de gegeneraliseerde ander. Dit vertrouwen wordt omschreven als de overtuiging dat in de interactie met anderen, beide partijen elkaar verstandig en met de beste bedoeling zullen behandelen (Welch et al., 2005). Sociaal vertrouwen ontstaat of wordt versterkt door onder andere: reciprociteit, betrouwbaarheid, sociale relaties en bekend zijn met de ander (Welch et al., 2005). Het bekend zijn met de ander kan tweeledig worden uitgelegd. Enerzijds kan iemand de ander daadwerkelijk kennen, maar anderzijds kan dit ook betekenen dat de ander overeenkomsten met diegene heeft. Het bekend zijn met de ander zorgt ervoor dat de ander als meer betrouwbaar wordt ingeschat waardoor het vertrouwen zal toenemen (Fukuyama, 1999).

In dit onderzoek zullen de invloeden op vertrouwen in familie worden onderzocht. Het vertrouwen in familieleden is een vorm van specifiek vertrouwen, die dus niet over de gegeneraliseerde ander/onbekenden gaat. Toch zal er in de ondersteuning van de argumenten gebruik worden gemaakt van bronnen die over algemeen vertrouwen gaan. Er zal dan uitgelegd worden waarom het te verwachten is dat een argument over sociaal vertrouwen ook op vertrouwen in de familie van toepassing kan zijn.

Vertrouwen in familie

Het vertrouwen in de familie zou groter kunnen worden naarmate familieleden vaker contact met elkaar hebben. De frequentie van contact (Lawler & Yoon, 1996) en de mate van zekerheid over het gedrag van de ander dragen bij aan een grotere voorspelbaarheid (Welch et al., 2005). Iemand's gedrag is beter te voorspellen als je vaker hebt gezien hoe iemand zich kan gedragen of kan reageren in bepaalde situaties. De voorspelbaarheid, mits dit positieve gedragingen betreft, blijkt een

belangrijke rol te spelen in het vertrouwen bij hechte relaties (Kee & Knox, 1970; Sorrentino et al., 1995).

Het vertrouwen in een persoon wordt groter als het gedrag van die persoon beter te voorspellen is. Familieleden hebben onderling vaak meer contact dan met bijvoorbeeld onbekenden. Daardoor is er ook meer zekerheid over hoe de familieleden zich in de toekomst zullen gedragen. De kans dat je een familielid in te toekomst opnieuw zal treffen is vrij groot, hierdoor is de verwachting dat familieleden sneller geaccepteerd gedrag vertonen. Het vertrouwen in mensen van je familie wordt door deze verwachting dus groter.

Daarnaast blijkt dat ervaringen in het verleden ook een grote rol spelen bij verschillende vormen van specifiek vertrouwen (Welch et al., 2004). Dit komt deels overeen met de bevinding dat de mate van interactie een rol speelt in de mate van vertrouwen. Daarbovenop toont dit aan dat gewenst gedrag van bijvoorbeeld familieleden een rol speelt in de mate van vertrouwen in deze personen. Als iemand gedrag vertoont dat niet verwacht wordt of niet gewenst is, zal logischerwijs het vertrouwen in deze persoon afnemen.

Religie en vertrouwen in familie

Religie kan het sociale vertrouwen tweeledig beïnvloeden. Enerzijds kan religie leiden tot meer vertrouwen in anderen, door de normen en waarden die voortkomen uit het geloof. Bij de vorming van sociaal vertrouwen gaan mensen er vaak vanuit dat anderen dezelfde morele principes hebben als zichzelf (Uslaner, 2002). Religieuzen kunnen dus het vertrouwen hebben dat anderen volgens de normen en waarden van hun geloof zullen handelen. Hierdoor kan het vertrouwen van religieuzen in anderen dus toenemen (Welch et al., 2004).

Anderzijds kan religie ook leiden tot een afname van vertrouwen in mensen die niet tot dezelfde religieuze gemeenschap behoren. Bij een religieuze stroming kan een onderscheid ontstaan tussen de in-groep en de uit-groep. Met de in-groep worden mensen met gelijkenissen en gedeelde opvattingen bedoeld en met de uit-groep worden mensen zonder deze gelijkenissen bedoeld (Tajfel, 1974). Volgens de *integrated threat theory* verkiezen mensen de in-groep boven de uit-groep (Stephan & Stephan, 2000). De gedeelde cultuur en normen en waarden van religieuzen kunnen een sterke in-groep identiteit creëren, wat kan leiden tot uitsluiting van mensen die buiten deze groep vallen. Er zijn daardoor vaak meer vooroordelen over de uit-groep, waardoor het moeilijker wordt om sociaal vertrouwen te ontwikkelen (Traunmüller, 2011).

Daarnaast kan het wantrouwen van mensen buiten de in-groep leiden tot meer wantrouwen. Vertrouwen kan gezien worden als een vorm van sociale intelligentie (Yamagishi, 2001). De sociale intelligentie maakt mensen gevoeliger om informatie of iemand al dan niet betrouwbaar is, te

herkennen. Doen vertrouwen kan dus de vaardigheid om anderen te vertrouwen vergroten, maar anderzijds kan wantrouwen ook zorgen voor een isolement (Yamagishi, 2001). Het is dus waarschijnlijk dat wantrouwige mensen beperkt worden in de interactie met mensen en dat zij dus aangewezen zijn op een kleinere sociale kring (Cook, 2001). Deze kleinere sociale kring kan bijvoorbeeld de religieuze gemeenschap of de familie zijn. De verwachting is dat door de afhankelijkheid van, onder andere, de familie ook het vertrouwen in de familie stijgt.

Binnen families wordt vaak dezelfde religie gedeeld (Mitchell, 2021). De familieleden behoren tot dezelfde in-groep met normen en waarden op basis van religie, waardoor er een groter vertrouwen kan ontstaan tussen familieleden. Ook niet religieuze families kunnen dezelfde normen en waarden delen. Echter, hier staat dan geen groter instituut zoals een religie achter, waardoor de normen en waarden niet vast staan. Religieuze mensen delen dus vaak dezelfde normen en waarden, omdat ze de normen en waarden overnemen vanuit hun religie.

Ook is er in de meeste religieuze stromingen veel aandacht voor het gezin en de familie. Een voorbeeld hiervan is de rustdag binnen christelijke stromingen, waarop het gezin en het geloof centraal staan. Ook in andere religies ligt de focus op familie. In de moslimgemeenschap worden belangrijke feesten en momenten in het jaar gedeeld met de familie. Zo wordt het Suikerfeest vaak met de hele familie gevierd. Deze focus op familie draagt bij aan het ontwikkelen van hechte relaties, wat het onderlinge vertrouwen kan versterken.

Uit de voorgaande theorieën, die een mogelijk verband leggen tussen religie en vertrouwen in familie, volgt hypothese 1: *Het vertrouwen in familie zal groter zijn bij gelovige mensen dan bij niet gelovige mensen.*

Moderatie bezoeken van gebedsdienst op religie en vertrouwen in familie

De mogelijke invloed van religie op vertrouwen in familie zou versterkt kunnen worden door het bezoeken van een gebedsdienst en het al dan niet lid zijn van een religieuze gemeenschap. Een religieuze gemeenschap heeft als kenmerk dat zij gedeelde normen en waarden hebben over het toepassen en aanhangen van hun geloof. Naarmate iemand meer betrokken raakt bij een gemeenschap met gelijke waarden en met mensen met een overeenkomende levensstijl kan het zijn dat zij minder interactie hebben met buitenstaanders met andere normen en waarden (Rotolo, 2000). De band met de in-groep, in dit geval de eigen religieuze gemeenschap, zou door de toename in contact versterkt kunnen worden.

Het zou dus kunnen zijn dat een grotere betrokkenheid in religieuze gemeenschap kan leiden tot een afzwakking van interactie met mensen van de uit-groep, waardoor het vertrouwen in de anderen binnen deze gemeenschap groter zou kunnen worden en het vertrouwen in mensen buiten

deze gemeenschap kleiner zou kunnen worden. Dit versterkt het mogelijke effect van religieus zijn op het vertrouwen in familie, waar religieus zijn kan leiden tot isolatie en de daardoor grotere afhankelijkheid van kleine sociale kringen (Cook, 2001) zoals de familie of de religieuze gemeenschap.

Doordat ouders en kinderen vaak dezelfde religie aanhangen en ook regelmatig tot dezelfde religieuze gemeenschap horen (Mitchell, 2021), kunnen familieleden op dezelfde manier als niet familieleden binnen een gemeenschap, het vertrouwen in elkaar vergroten. Als familieleden naar dezelfde religieuze gemeenschap gaan wordt de onderlinge band ook sterker, omdat zij allen tot dezelfde in-groep op basis van religie horen.

Daarnaast is het ook aannemelijk dat iemand die vaak religieuze diensten bijwoont meer ingebed is in de normen en waarden van de religie. Diegene zou dan eerder volgens de normen en waarden van de religie kunnen gaan leven, waaronder ook de waarden over de familie en het gezin. Hierdoor zal er meer tijd met de familie worden doorgebracht en zal iemand vaker zijn familie zien. Zoals eerder beschreven is de mate van contact van invloed op het vertrouwen in de ander. Doordat iemand vaker naar een religieuze dienst gaat, kan dus de focus op de familie groter worden en daarmee ook het vertrouwen in de familie.

Uit de theorie die beschreven is in deze paragraaf volgt *hypothese 2: Het effect van gelovig zijn op het vertrouwen in familie wordt versterkt als iemand vaker een religieuze dienst bijwoont.*

Controle variabelen

Leeftijd speelt een rol in de mate van vertrouwen van onbekenden. Uit het onderzoek van Welch et al. (2007) blijkt namelijk dat het vertrouwen in onbekenden gemiddeld stijgt naarmate iemand ouder wordt. Dit zou kunnen komen doordat een persoon afhankelijker wordt van anderen naar mate die ouder wordt en voor sommige zaken nu eenmaal op anderen moet vertrouwen. Ook wordt het sociale netwerk vaak kleiner naar mate de leeftijd toe neemt en vallen ouderen vaak terug op een kleine kring van familie en vrienden (Kemperman et al., 2019). Door de afhankelijkheid van onder andere de familie, is de verwachting dat het vertrouwen in de familie ook zal toenemen.

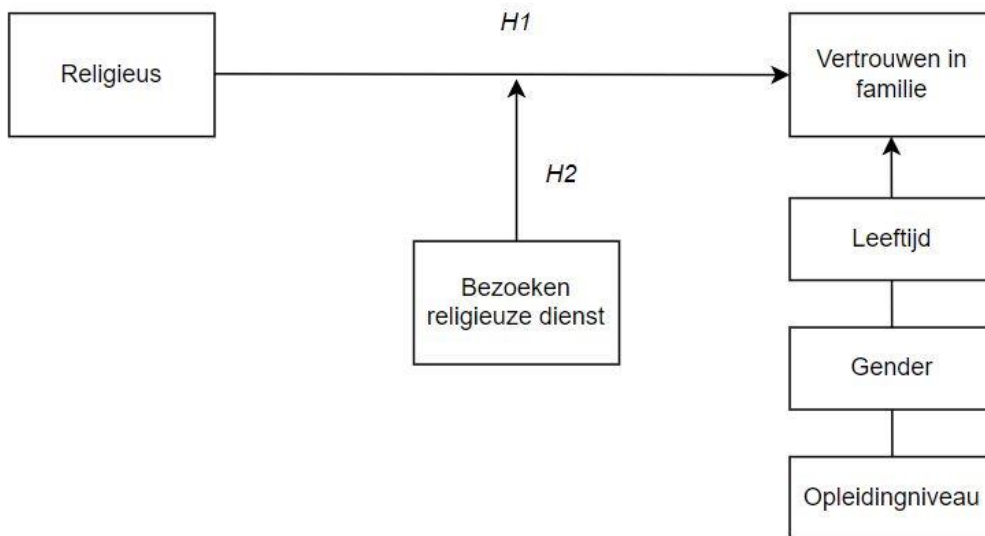
Ook kan de leeftijd en de daarbij behorende generatie ook van invloed zijn op de mate van vertrouwen in familie. Door intergenerationele verschillen in normen en waarden kan het vertrouwen in familie verschillen. Oudere generaties lijken meer belang te hechten aan traditionele waarden, waaronder familieloyaliteit. Van jongere generaties wordt vaak gezegd dat zij meer individueel ingesteld zijn. Ik verwacht dat het vertrouwen in familie groter is bij mensen met een oudere leeftijd.

Bovendien is het ook belangrijk om te controleren voor leeftijd, omdat het percentage gelovigen verschilt per leeftijd. In Nederland zijn ouderen gemiddeld vaker gelovig dan jongeren (CBS, 2020).

Daarnaast lijkt er een verschil te zijn tussen mannen en vrouwen in het vertrouwen in anderen. Vrouwen vertrouwen anderen vaker dan mannen (Haselhuhn et al., 2015). Dit zou onder andere komen doordat vrouwen meer belang hechten aan het onderhouden van sociale relaties dan mannen. Er zijn ook aanwijzingen dat het vertrouwen in familie groter is bij vrouwen dan bij mannen. Het contact met familie loopt, binnen gezinnen, vaker via vrouwen dan via mannen. Uit onderzoek van (Komter, 1996) blijkt dat vrouwen meer gastvrij zijn dan mannen. Vrouwen nodigen namelijk vaker familie uit dan mannen. Ook wisselen vrouwen vaker sociale steun uit dan mannen. Het uitwisselen van sociale steun geniet enig vertrouwen, omdat de gegeven steun vaak op een later moment wordt teruggegeven.

Ten slotte dient er ook gecontroleerd te worden voor het opleidingsniveau van de respondent. Er is een sterk positief verband gevonden tussen het opleidingsniveau en sociaal vertrouwen (Wu, 2021). Echter, hierbij gaat het om sociaal vertrouwen, het vertrouwen in anderen in het algemeen. De verwachting is, dat bij het vertrouwen in familie dit niet opgaat. Ten eerste, omdat mensen met een hoger opleidingsniveau soms verder van hun ouders vandaan gaan wonen. Dit kan komen doordat zij naar een hogere school of universiteit gaan, die soms verder weg is dan een mbo-school die ook in veel kleinere plaatsen te vinden zijn. Ook voor werk trekken hoger opgeleiden soms vaker naar de randstad. Hierdoor zal het contact met hun ouders door de fysieke afstand worden bemoeilijkt. De verwachting is dat het verminderde contact kan bijdragen aan een minder groot vertrouwen in de ouders.

Daarnaast zijn mensen met een hoger opleidingsniveau ook beter in staat om kritisch naar de normen en waarden van hun ouders te kijken. Wanneer een kind een hoger opleidingsniveau heeft is de kans dat het kind zich afzet tegenover traditionele ideeën over familie en de autonomie van zijn ouders groter (Kalmijn en Dykstra, 2004). Hierdoor kan een grotere geestelijke afstand tussen het kind en de ouder ontstaan. Het kind zal dus minder betrokken zijn met de ouders. De verwachting is dat het vertrouwen in familie hierdoor ook zal afnemen.

Figuur 1: Grafische weergave van het onderzoeksmodel.

3. Methode

3.1 Data en procedure

De data in dit onderzoek is afkomstig van het European Values Study (EVS) 2017. Het EVS is een grootschalig, cross-nationaal en longitudinaal onderzoeksprogramma. De eerste wave is afgenomen in 1981 en de dataverzameling wordt om de negen jaar herhaald, waardoor de data van 2017 dus behoort tot de vijfde wave. De eerste wave bestond uitsluitend uit landen behorend tot de Europese Economische Gemeenschap (EEG). In de daaropvolgende waves is het aantal deelnemende landen steeds groter geworden, tot wel 47 landen in wave 5. Voor dit onderzoek is er uitsluitend gebruik gemaakt van de Nederlandse data van de EVS 2017.

Voor het verzamelen van de Nederlandse data van wave 5 is er gebruikt gemaakt van mixed-mode design, waar zowel face-to-face interviews (CAPI) als dataverzameling via online vragenlijsten (CAWI) zijn gebruikt. Voor de face-to-face interviews is gebruik gemaakt van een gestratificeerde steekproef getrokken door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In deze steekproef wordt ongeveer 1% procent van de Nederlandse populatie van mensen van 18 jaar en ouder niet vertegenwoordigt, waaronder arbeidsmigranten. Ook zijn mensen van de Nederlandse Waddeneilanden door praktische bezwaren uitgesloten. Voor de online vragenlijsten is er gebruik gemaakt van het online panel van het Longitudinal Internet Studies for the Social Sciences (LISS). Het LISS panel is een panel bestaande uit een representatieve samenstelling van de Nederlandse bevolking. Uit dit panel is een aselechte steekproef getrokken uit alle deelnemers van 18 jaar of ouder. In totaal zijn er 2739 participanten in het onderzoek opgenomen. Van de participanten zijn er 2053 afkomstig van online vragenlijsten en 686 participanten hebben deelgenomen aan een face-to-face interview.

Het onderzoeksdesign bestond uit een kernmodule en vier aanvullende modules. De kernmodule bevat vragen over demografie en levensperceptie. De aanvullende modules bestaan uit vragen over: A: familie & werk; B: religie, moraal & nationale identiteit; C: maatschappij en D: politiek. De modules variëren in grootte tussen de 53 en 62 variabelen per module. De respondenten uit de CAWI methode werden onderverdeeld in 6 groepen waarbij aan elke groep werd gevraagd om de kernmodule en twee aanvullende modules in te vullen. In een volgende ronde kregen de groepen de overige twee modules toegewezen. De respons van de tweede ronde was met 1724 respondenten ongeveer 16 procent lager dan de 2053 respondenten in de eerste ronde. In de dataset van de onderzoekers zijn 2404 Nederlandse respondenten opgenomen.

De non-response van de CAWI vragenlijsten is in totaal 2515. Van de respondenten waren 2034 respondenten niet uitgenodigd om de vragenlijst in te vullen, 19 respondenten waren niet meegenomen in het onderzoek omdat het quota al gehaald was en 462 respondenten waren non-

response om andere redenen. Bij de CAPI interviews zijn er in totaal 1496 respondenten benaderd om mee te doen, daarvan hebben 686 respondenten daadwerkelijk aan het interview deelgenomen. In totaal hebben 575 respondenten zelf deelname afgewezen, bij 34 respondenten is dit door anderen bepaald of was er sprake van een taalbarrière. Bij 96 respondenten is er geen contact geweest, bij 34 respondenten was er sprake van fysieke of mentale hinder om mee te werken aan het onderzoek en bij 42 respondenten was niet bekend op welk adres zij tegenwoordig woonden. Bij de overige 28 respondenten waren verscheidene andere redenen voor non-response, bijvoorbeeld niet beschikbaar in de tijdsperiode.

3.2 Operationalisaties

Om de hypothesen te toetsen worden er in totaal zes variabelen in het onderzoek gebruikt. In deze paragraaf worden de operationalisaties per variabele omschreven. Hierin wordt uitgelegd hoe de uiteindelijke variabelen eruit zien en kort beschreven wat er veranderd is. Voor een uitgebreide verslaglegging van de operationalisaties verwijs ik naar Bijlage 1.

Vertrouwen in familie

De afhankelijke variabele die het vertrouwen in familie meet is onderdeel van een variabele die het vertrouwen in verschillende groepen bevroegt. Deze variabele is gemeten door de vraag: *'In welke mate vertrouwt u ... "Uw familie"'*. De antwoordcategorieën waaruit gekozen kan worden zijn: 1 = vertrouwen volledig; 2 = vertrouwen een beetje; 3 = vertrouwen eerder niet en 4 = vertrouwen helemaal niet. Over het algemeen hebben mensen een redelijk hoog niveau van vertrouwen in hun familie, dat is ook terug te zien in de data. Zo zijn er niet veel respondenten die hebben aangegeven dat zij hun familie eerder niet dan wel of helemaal niet vertrouwen. Minder dan 2 procent van de respondenten gaf een van deze twee opties aan. Er is dan ook besloten om in dit onderzoek te focussen op het verschil in 'vertrouw een beetje' en 'vertrouw volledig'. De opties 'vertrouw eerder niet' en 'vertrouw helemaal niet' zijn uit de analyse gelaten. In de huidige variabele heeft 'vertrouw een beetje' de waarde 0 gekregen en 'vertrouw volledig' de waarde 1, dit was eerst respectievelijk 2 en 1.

Religieus

Voor deze onafhankelijke variabele is gebruik gemaakt van de stelling: *'Even buiten beschouwing gelaten of u wel of niet naar de kerk gaat, zou u zeggen dat u ...'* met de antwoordopties: 1 = een gelovig mens bent; 2 = niet gelovig bent en 3 = een overtuigd atheïst bent. Omdat de onderzoeksvraag in gaat op het verschil in vertrouwen in familie tussen gelovigen en niet gelovigen, heb ik besloten om categorie 2 en 3 samen te voegen. De uiteindelijke variabele heeft nu de waarden 0 = niet gelovig en 1 = gelovig.

Bezoeken van religieuze dienst

De moderatie variabele *bezoek religieuze dienst* bestaat uit de volgende vraag: ‘*Gelegenheden als huwelijk, begrafenis en doop niet meegerekend, hoe vaak woont u dan een godsdienstoefening bij?*’.

De 7 antwoordmogelijkheden waren: 1 = Méér dan eens per week; 2 = Eens per weer; 3 = Eens per maand; 4 = Alleen op bijzondere kerkelijke feestdagen; 5 = Eén keer per jaar; 6 = Minder vaak dan één keer per jaar en 7 = Nooit, praktisch nooit. Ik heb de richting van de variabele omgedraaid zodat een hogere waarde aangeeft dat de respondent vaker naar een religieuze dienst gaat. Daarnaast heb ik deze variabele gecentreerd en heb ik een interactievariabele gemaakt door deze gecentreerde variabele met de variabele *religieus* te vermenigvuldigen. De variabele *bezoek religieuze dienst* wordt in de uiteindelijke analyse toegevoegd alsof de onderlinge stappen even groot zijn, terwijl de stappen eigenlijk verschillen in grootte.

Controle variabelen

De controle variabelen in het model zijn *man*, *leeftijd* en *opleidingsniveau*. De variabele *man* is een dummy variabele met de waarden 0 = vrouw en 1 = man.

De variabele *leeftijd* is gemeten in jaren. De respondenten zijn minimaal 18 jaar oud. De onderzoekers van de EVS 2017 hebben, vermoedelijk omwille van de privacy, gekozen om de respondenten die 82 jaar of ouder zijn allemaal te noteren als 82 jaar.

Het *opleidingsniveau* van de respondenten is gemeten door de vraag: ‘Wat is het hoogste opleidingsniveau dat u voltooid hebt?’. Bij deze vraag waren er 18 antwoord mogelijkheden die uiteenliepen van bijvoorbeeld ‘Lagere school/basisschool niet voltooid’ tot ‘Doctoraat/gepromoveerd’. De medewerkers hebben deze antwoorden omgezet in een gecodeerde variabele met de antwoord categorieën laag, midden en hoog opleidingsniveau. Hierbij geldt dat 1 staat voor een laag opleidingsniveau en 3 voor een hoog opleidingsniveau. Deze gehercodeerde variabele is universeel voor alle landen in het onderzoek. Ik heb dan ook gekozen om deze variabele te gebruiken en niet de oorspronkelijke variabele met 18 opties.

3.3 Analyse-opzet

In dit onderdeel zal ik kort het analyseplan bespreken. Omdat de afhankelijke variabele een dichotome variabele is zal ik gebruik maken van een logistische-regressieanalyse. Een logistische-regressieanalyse is namelijk geschikt om meerdere onafhankelijke variabelen te relateren aan een dichotome uitkomstvariabele. Het hoofdverband is tussen de afhankelijke variabele *vertrouwen in familie* en de predictor variabele *religieus*. Om mijn hypothesen te toetsen zal het uiteindelijke model een hiërarchische analyse zijn, waarbij de afhankelijke variabele en de controle variabelen,

opleidingsniveau, gender en leeftijd, aan het eerste model worden toegevoegd. In het tweede model zal de predictor variabele worden toegevoegd. In het derde model wordt de moderator, *bezoek religieuze dienst*, toegevoegd. In het vierde model zal ook de interactievariabele, van *bezoek religieuze dienst* en *religieus*, worden toegevoegd.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden door middel van logistische regressieanalyses de hypothesen getoetst. Allereerst worden echter de univariate statistieken kort besproken en vervolgens wordt er gekeken naar de bivariate samenhangen. Daarna wordt de evaluatie van de regressiemodellen besproken en uiteindelijk zullen de resultaten van de regressies aan bod komen. Bij dit hoofdstuk horen Bijlage 2 (beschrijvende statistieken en hypothese toetsing) en Bijlage 3 (evaluatie van de modellen).

4.1. Beschrijvende statistieken

4.1.1. Univariate statistieken

In deze paragraaf wordt de verdeling van de variabelen beschreven. In tabel 1 zijn de univariate beschrijvingen van de variabelen weergegeven. De variabelen in deze tabel worden in deze paragraaf afzonderlijk besproken.

In tabel 1 is te zien dat de dichotome afhankelijke variabele *vertrouwen in familie* twee niet gelijke groepen bevat. Van de 2240 respondenten geven ongeveer 12% aan dat zij een beetje vertrouwen in familieleden hebben en ongeveer 88% van de respondenten geven aan dat zij volledig vertrouwen in familieleden hebben.

Daarnaast is in tabel 1 te zien dat de dichotome predictor variabele *religieus* met ongeveer 55,7% een iets grotere groep niet religieuze respondenten betreft. Daartegenover staan ongeveer 44,3% van de respondenten die wel religieus zijn.

In tabel 1 is de categorische moderator variabele *bezoek religieuze dienst* te zien. Deze variabele bestaat uit zeven categorieën over de frequentie van het bezoeken van religieuze diensten die variëren van 'nooit' tot 'meer dan eens per week'. Met een ruime meerderheid van de respondenten is de categorie 'nooit' met ongeveer 56,4% het meest vertegenwoordigd. Daarnaast is te zien dat ongeveer 3,4% van de respondenten in de analyse meer dan eens per week een religieuze dienst bijwonen. De categorieën tussen 'nooit' en 'meer dan eens per week' verschillen tussen de 6,1% en 9,7%.

Als er wordt gekeken naar de controle variabelen *leeftijd*, *man* en *opleidingsniveau* in tabel 1, dan is te zien dat het gemiddelde leeftijd van de respondenten in de analyse ongeveer 53 jaar is met een standaardafwijking van ongeveer 17,3. Het minimum is 18 jaar en het maximum is 82 jaar. Daarnaast zien we dat ongeveer 53,2% van de respondenten in de analyse zich identificeert als vrouw en dat ongeveer 46,8% van de respondenten zich identificeert als man. Verder bestaat de categorische variabele *opleidingsniveau* uit drie categorieën. Van deze variabele is de categorie 'hoog opgeleiden' het grootst, met 42,9% van de respondenten. De categorie 'midden opleidingsniveau'

bestaat uit 27,6% van de respondenten en de categorie 'laag opleidingsniveau' bestaat uit 29,5% van de respondenten.

Tabel 1: Beschrijving van de variabelen: gemiddelde (standaarddeviatie), minimum- en maximumwaarde.

Variabele	Gemiddelde (SD) ^a	Minimum	Maximum	N
<i>Vertrouwen in familie</i> (Beetje vertrouwen = 1, Volledig vertrouwen = 2)	12% = beetje vertrouwen 88% = volledig vertrouwen	1	2	2240
<i>Religieus</i> (Niet religieus = 0, religieus = 1)	55,7% = niet religieus 44,3% = religieus	0	1	2240
<i>Bezoek religieuze dienst</i> (7 categorieën)	56,4% nooit 9,3% < 1x per jaar 7,2% 1x per jaar 9,7% specifieke heiligendagen 6,1% 1x per maand 7,8% 1x per week 3,6% > 1x per week	0	6	2240
<i>Leeftijd</i> (in jaren)	53,03 (17,31)	18	82	2240
<i>Man</i> (vrouw = 0, man = 1)	53,2% vrouw, 46,8% man	0	1	2240
<i>Opleidingsniveau</i> (laag = 1, midden = 2, hoog = 3)	29,5% laag 27,6% midden 42,9% hoog	1	3	2240

^a Bij nominale variabelen is de frequentieverdeling vermeld in percentages.

4.1.2. Bivariate statistieken

In deze paragraaf wordt er gekeken naar de samenhang van de variabelen in de analyse. In tabel 2 is de samenhang tussen de variabelen te zien. Er zijn verschillende samenhangende maten gebruikt.

Voor de samenhang tussen continue variabelen en dummy variabelen is er gebruik gemaakt van Pearsons correlatie. Voor de samenhang tussen continue variabelen en categorische variabelen is er gebruik gemaakt van de correlatie op basis van ANOVA en voor de samenhang tussen categorische variabelen is er gebruik gemaakt van de Cramer's V en kruistabellen. De Cramer's V geeft namelijk informatie over de sterkte van het verband en de kruistabellen over de richting van het verband.

Als we kijken naar de afhankelijke variabele *vertrouwen in familie* dan valt op dat de correlatie met andere variabelen zwak en grotendeels niet significant is. Zo is de correlatie met *man*

vrij zwak en niet significant ($r=0,018$; $p> 0,05$). Ook de correlatie met de onafhankelijke variabele *religieus* en de afhankelijke variabele *vertrouwen in familie* is zwak en niet significant ($r=0,024$; $p> 0,05$) Enkel de correlatie met opleidingsniveau is significant maar eveneens zwak ($r=0,062$; $p< 0,05$). Dit betekent dat mensen met een hogere score op bijvoorbeeld *leeftijd*, *man*, *religieus* en *bezoek religieuze dienst* niet significant samenhangt met een hogere waarde op de afhankelijke variabele *vertrouwen in familie*.

Daarnaast valt op dat de correlaties met de variabele *leeftijd* veelal wel significant zijn. De correlaties variëren van zwak tot redelijk sterk. Zo is de correlatie tussen *leeftijd* en *man* zwak maar significant ($r=0,034$; $p< 0,01$). De correlatie met *religieus* en *bezoek religieuze dienst* middel sterk (respectievelijk: $r=0,190$; $p< 0,01$ en $r=0,138$; $p< 0,01$). De correlatie tussen *leeftijd* en *opleidingsniveau* is sterk en significant ($r=0,324$; $p< 0,01$).

Ten slotte, als we naar tabel 1 kijken dan valt op dat de moderator *bezoek religieuze dienst* zwak gecorreleerd is met de afhankelijk variabele *vertrouwen in familie* ($r=0,051$; $p> 0,05$). Daarentegen is de correlatie tussen de moderator en de onafhankelijke variabele *religieus*, logischerwijs, sterk en significant gecorreleerd ($r=0,595$; $p< 0,01$).

Tabel 2: Een overzicht van de samenhangende maten van alle variabelen in het onderzoeksmodel.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. Vertrouwen in familie	-					
2. Leeftijd	0,003 ^a	-				
3. Man	0,018 ^b	**0,034 ^a	-			
4. Religieus	0,024 ^b	**0,190 ^a	**0,078 ^b	-		
5. Bezoek religieuze dienst	0,051 ^b	**0,138 ^c	0,066 ^b	**0,595 ^b	-	
6. Opleidingsniveau	*0,062 ^b	**0,324 ^c	*0,056 ^b	**0,113 ^b	*0,074 ^b	-

* significant op 0,05; ** significant op 0,01; ^a Pearson correlatie; ^b Cramer's V; ^c correlatie op basis van ANOVA.

4.2. Modevaluatie

In deze paragraaf wordt de kwaliteit van de modellen uit de logistische regressieanalyse besproken. Alvorens we conclusies kunnen trekken uit de resultaten van de regressieanalyse is het namelijk van belang om te kijken naar de fit van het model. Ook zullen uitbijters worden besproken en zal er worden gekeken naar de mate van multicollineariteit in de analyse. Voor een uitgebreide evaluatie van de modellen verwijs ik naar Bijlage 3.

Voor de fit van het model wordt er gebruik gemaakt van de Deviance en de Hosmer-Lemeshow. De Deviance is een 'poorness/badness of fit' maat, waarbij een lagere score betekent dat

het model beter past bij de geschatte data van het model. In tabel 3 is te zien dat de Deviance in model 2 iets afneemt ten opzichte van de Deviance in model 1. Als we kijken naar de bijbehorende Chi-kwadraattoets dan zien we dat de Deviance score van model 1 en model 2 ook significant zijn (respectievelijk: $X^2 = 10,564$; $p = 0,032$ en $X^2 = 12,153$; $p = 0,033$). In model 3 en 4 verandert de Deviance nauwelijks en deze verandering is dan ook niet significant (respectievelijk: $X^2 = 12,273$; $p = 0,056$ en $X^2 = 12,500$; $p = 0,085$). De Hosmer-Lemeshow (HL) is een 'goodness of fit' toets waarbij een p-waarde kleiner dan 0,05 betekent dat er een verschil is in voorspelde en waargenomen waarden in het model. Als er een p-waarde kleiner dan 0,05 wordt gevonden, heeft het model niet een goede fit. De p-waardes van alle modellen zijn hoger dan het significantieniveau van 0,05. De laagste p-waarde behoort tot model 2 (HL = 13,669; $p = 0,091$), dus er is geen reden om te twijfelen aan de modelfit. Voor de multicollineariteit wordt er gekeken naar de variantie-inflatiefactor (VIF). In tabel 3 zien we dat de VIF scores vooral laag zijn (tussen de 1 en de 2). Enkel de VIF scores van de variabele *bezoek religieuze dienst* (VIF = 7,585) en de interactievariabele (VIF = 6,014) hebben hogere VIF scores, dit is te verwachten omdat een interactie variabele logischerwijs overlap heeft met de variabelen van de interactie.

Voor de uitbijters kijken we naar de Leverage scores. We zien dat er niet veel cases zijn met een hoge Leverage scores. Als we kijken waarom respondenten een hoge score hebben dan valt op dat sommige combinaties van antwoorden niet veel voorkomen, maar dat deze antwoorden wel mogelijk zijn. Omdat de Leverage scores niet extreem zijn besluit ik om deze respondenten wel in de analyse te laten.

4.3. Hypothese toetsing

In deze paragraaf worden de resultaten van de logistische regressieanalyse besproken om te kijken of er genoeg bewijs is voor de twee hypothesen. De analyse bestaat, zoals in het analyseplan besproken, uit vier modellen. In het eerste model worden enkel de afhankelijke variabele en de controle variabelen toegevoegd. In model 2 wordt de onafhankelijke variabele toegevoegd, in model 3 wordt de moderator toegevoegd en in model 4 wordt de interactievariabele toegevoegd. Ter herinnering worden de hypothesen nogmaals gegeven.

H1: Het vertrouwen in familie zal groter zijn bij gelovige mensen dan bij niet gelovige mensen.

H2: Het effect van gelovig zijn op het vertrouwen in familie wordt versterkt als iemand vaker een religieuze dienst bijwoont.

Als we kijken naar model 1 in tabel 3 zien we dat het effect van leeftijd niet erg groot en niet significant is ($b = 0,004$; $p = 0,305$). Dit betekent dat de kans dat iemand die een jaar ouder is, en voor de rest van de variabele een gelijke score heeft, een klein beetje groter wordt om volledig vertrouwen in familie te hebben, dit is dus niet significant. Ook de gevonden helling van *man* is niet significant ($b = -0,137$; $p = 0,296$), maar het absolute effect lijkt wel groter te zijn. De kans dat mannen

volledig vertrouwen in familie hebben lijkt kleiner dan de kans dat vrouwen volledig vertrouwen hebben in familie. Bij de controle variabele *opleidingsniveau* is te zien dat het effect van een hoog opleidingsniveau ($b= 0,504$; $p= 0,002$) op de kans op volledig vertrouwen in familie groter is ten opzichte van een laag opleidingsniveau. Ook is het effect van een midden opleidingsniveau ($b= 0,270$; $p= 0,120$) op het vertrouwen in familie groter dan dat van iemand met een laag opleidingsniveau. Echter, het effect van een hoog opleidingsniveau is wel significant maar dat van een midden opleidingsniveau niet.

In model 2 wordt de onafhankelijke variabele *religieus* toegevoegd. Het effect van de variabele *religieus* lijkt niet erg groot te zijn en tevens ook niet significant ($b= 0,171$; $p= 0,209$). Stel we vergelijken twee vrouwen van 40 jaar met een laag opleidingsniveau waarbij de een wel religieus is en de ander niet, dan is de kans dat de niet religieuze vrouw volledig vertrouwen in familie heeft ongeveer 83% en de kans dat een religieuze vrouw volledig vertrouwen in familie heeft is ongeveer 86%. Voor het berekenen van de kansen is het gebruik gemaakt van de gegevens uit het model 4, voor de berekening verwijs ik naar bijlage 2.4. Het verschil in vertrouwen in familie tussen religieuze personen en niet religieuze is dus niet significant, waardoor we hypothese 1 kunnen verwerpen.

In model 3 wordt de variabele *bezoek religieuze dienst* toegevoegd. Het effect hiervan is klein en niet significant ($b= -0,015$; $p= 0,728$). Door het toevoegen van deze variabele is het effect van *religieus* iets groter geworden ($b= 0,204$; $p= 0,223$). Daarentegen zijn de effecten van de controle variabele nauwelijks veranderd.

In model 4 wordt de interactie variabele toegevoegd. De interactievariabele heeft een klein maar niet significant versterkend effect ($b= 0,049$; $p= 0,631$). Dit betekent dat een religieus die vaker een religieuze dienst bijwoont een iets grotere kans heeft om volledig vertrouwen in familie te hebben dan een religieus bezoek die minder vaak een religieuze dienst bij woont. Doordat dit kleine versterkende effect niet significant is kan hypothese 2 verworpen worden.

Tabel 3: Een overzicht met de parameters voor de vier modellen van de logistische regressieanalyse met als afhankelijke variabele volledig vertrouwen familie.

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4			VIF
	<i>b</i> (SE)	Odds- ratio	<i>p</i>	<i>b</i> (SE)	Odds- ratio	<i>p</i>	<i>b</i> (SE)	Odds- ratio	<i>p</i>	<i>b</i> (SE)	Odds- ratio	<i>p</i>	
Constante	1,568 (0,272)	4,799	<0,001	1,529 (0,273)	4,612	<0,001	1,513 (0,277)	4,542	<0,001	1,478 (0,286)	4,383	<0,001	
Leeftijd	0,004 (0,004)	1,004	0,305	0,003 (0,004)	1,003	0,425	0,003 (0,004)	1,003	0,426	0,003 (0,004)	1,003	0,429	1,154
Man (0=vrouw, 1=man)	-0,137 (0,131)	0,872	0,296	-0,123 (0,131)	0,884	0,349	-0,122 (0,131)	0,885	0,355	-0,123 (0,131)	0,884	0,348	1,015
Opleidingsniveau (0=laag)													
Midden	0,270 (0,174)	1,310	0,120	0,274 (0,174)	1,316	0,114	0,274 (0,174)	1,315	0,114	0,276 (0,174)	1,318	0,112	1,540
Hoog	0,504 (0,161)	1,655	0,002	0,516 (0,162)	1,675	0,001	0,518 (0,162)	1,678	0,001	0,518 (0,162)	1,679	0,001	1,535
Religieus (0=niet religieus, 1=religieus)				0,171 (0,136)	1,186	0,209	0,204 (0,168)	1,227	0,223	0,227 (0,172)	1,254	0,186	1,766
Bezoek religieuze dienst							-0,015 (0,043)	0,985	0,728	-0,053 (0,089)	0,949	0,553	7,585
Religieus * Bezoek										0,049 (0,101)	1,050	0,631	6,014
Deviance	1630,070			1628,480			1628,360			1628,133			
X ² toets	10,564	0,032		12,153	0,033		12,273	0,056		12,500	0,085		
X ² Hosmer- Lemeshow	9,564	0,297		13,669	0,091		11,880	0,157		8,490	0,387		
N			2240			2240			2240			2240	

5. Conclusie

De centrale vraag in dit onderzoek is: *‘Wat is het verschil in vertrouwen in familie tussen gelovige en niet gelovige Nederlanders en wat voor invloed heeft het bezoeken van religieuze diensten op dit verband?’*. Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zijn er twee hypothesen opgesteld en is er een logistische regressieanalyse gedaan om de hypothesen te toetsen. Daarbij is er gecontroleerd voor de variabelen *leeftijd*, *gender* en *opleidingsniveau*. Hieronder zal ik eerst de conclusies over de hypothesen geven en vervolgens zal ik opmerkelijke onderzoeksresultaten benoemen. Ten slotte zal ik een antwoord op de onderzoeksvraag formuleren.

De eerste hypothese in dit onderzoek is: *‘Het vertrouwen in familie zal groter zijn bij gelovige mensen dan bij niet gelovige mensen.’*. De resultaten in het onderzoek zijn in lijn met deze hypothese, maar daarbij moet gezegd worden dat de gevonden resultaten klein en niet significant zijn. De kans lijkt dus iets groter dat gelovige mensen volledig vertrouwen in familie hebben dan niet gelovige mensen, maar de grotere kans is dus niet significant.

Het gevonden resultaat is mogelijk klein en niet significant omdat het vertrouwen in de familie over het algemeen vrij hoog is. Als er wordt gekeken de verdeling van het vertrouwen in familie, dan zien we dat ongeveer 88% van de respondenten aan geven dat zij ‘volledig vertrouwen’ in familie hebben en 12% van de respondenten geven aan dat zij ‘een beetje’ vertrouwen in familie hebben. De uitkomstvariabele bevat daardoor niet heel veel informatie. Het is daardoor lastiger om een significant verschil te vinden.

De tweede hypothese in dit onderzoek is: *‘Het effect van gelovig zijn op het vertrouwen in familie wordt versterkt als iemand vaker een religieuze dienst bijwoont.’*. Uit de onderzoeksresultaten is gebleken dat het effect van gelovig zijn op het vertrouwen in familie niet significant versterkt wordt door een toenemende frequentie waarmee iemand religieuze diensten bijwoont. Het modererende effect van het bijwonen van religieuze diensten is, ondanks dat het wel in lijn is met de hypothese, namelijk klein en niet significant.

Mogelijk is het verwachte versterkende effect van het bezoeken van religieuze diensten op de invloed van religieus zijn op het vertrouwen in familie niet gevonden, omdat het bezoeken van religieuze diensten niet een oorzaak is voor meer contact met familie. Mogelijk is de mate van het bezoeken van een religieuze dienst namelijk een voorspeller voor hoe streng gelovig iemand is. Iemand die strenger gelovig is, zal strenger met de normen en waarden en (ongeschreven) regels van het geloof om kunnen gaan, zoals met de normen en waarden over de familie. In dat geval is het bezoeken van religieuze diensten mogelijk niet een verklaring voor meer contact met familieleden, maar ze beide een gevolg van streng gelovig zijn.

Daarnaast blijkt uit de onderzoeksresultaten dat een hoog opleidingsniveau zorgt voor een significante stijging in de kans dat iemand volledig vertrouwen in familie heeft ten opzichte van iemand met een laag opleidingsniveau. Dit is dan ook het enige significante resultaat uit de analyse. Dit komt overeen met de theorie over het opleidingsniveau en sociaal vertrouwen. Het hoger opleidingsniveau zou samen gaan met een hoger sociaal vertrouwen (Wu, 2021)

De onderzochte factoren verklaren maar een deel van het vertrouwen in familie. Er zijn dus nog meer factoren die het vertrouwen in familie kunnen verklaren, maar die niet in dit onderzoek zijn meegenomen. Een voorbeeld hiervan is de frequentie van het contact tussen familieleden. De frequentie van het contact (Lawler & Yoon, 1996) en de mate van zekerheid over het gedrag van de ander zou bijdragen aan de voorspelbaarheid (Welch et al., 2005). De voorspelbaarheid van gedrag, indien dit positief gedrag is, speelt een belangrijke rol in het vertrouwen bij hechte relaties (Kee & Knox, 1970; Sorrentino et al., 1995). De verwachting was dat het contact van familieleden zou intensiveren door de familiewaarden van religieuze stromingen en de mogelijke afname in relaties met mensen buiten de religieuze gemeenschap, als iemand religieus is en vaker naar religieuze diensten gaat. Echter, de daadwerkelijke frequentie van het contact tussen familieleden is in dit onderzoek niet onderzocht. Daarnaast is het ook mogelijk dat door de intensivering van het contact binnen een religieuze gemeenschap het contact met de familie juist afneemt. Een intensivering van het contact met mensen binnen een religieuze gemeenschap, kost tijd die bijvoorbeeld niet aan de familie kan worden besteed. Daarnaast kan het ook zijn dat iemand door hechtere banden binnen een religieuze gemeenschap juist minder afhankelijk is van de familie.

Tot slot kunnen we, als antwoord op de onderzoeksvraag, stellen dat er te weinig ondersteuning is om aan te nemen dat religieuze mensen meer vertrouwen in de familie hebben. De gevonden resultaten zijn klein en niet significant, daarom is het lastig om deze resultaten te generaliseren. Daarnaast is er ook niet genoeg bewijs om aan te tonen dat het effect van religieus zijn op het vertrouwen in familie versterkt wordt door een frequenter bezoek aan religieuze diensten.

6. Discussie

Voor een goede interpretatie van de onderzoeksresultaten is het nodig om kritisch naar het meetinstrument te kijken. Ik zal in dit onderdeel in gaan op de beperkingen van het onderzoek. In deze paragraaf zal ik ingaan op de wijze waarop concepten zijn gemeten en hoe de operationalisaties van de concepten enige beperkingen veroorzaken. Uiteindelijk zal ik ingaan op mijn aanbevelingen voor vervolgonderzoek en zal ik duiden wat de bijdrage van dit onderzoek aan de huidige wetenschappelijke kennis is.

Allereerst is het nodig om in te gaan op het concept *vertrouwen in familie*. In de huidige literatuur wordt er met name ingegaan op de invloed van religiositeit op vertrouwen in de gegeneraliseerde ander. Ik heb deze theorieën toegepast bij de argumenten voor het vertrouwen in familie door ze onder andere te koppelen aan de *integrated threat theory*, maar door de geringe beschikbaarheid van theorie is het niet duidelijk of deze theorie ook toepasbaar is voor het vertrouwen in familie. Het is dus mogelijk dat de theorie niet volstaat en dat daarom de hypotheses niet volledig ondersteund worden door de data.

Daarnaast is het concept *vertrouwen in familie* breed. De vraagstelling laat in het midden of hiermee het gezin als familie of de hele familie wordt bedoeld. Dit kan van invloed zijn op de meting, omdat een respondent wellicht meer vertrouwen heeft in zijn gezin dan in de hele familie. Mogelijk is het waargenomen vertrouwen in familie juist lager of hoger dan dat het daadwerkelijke gemiddelde.

Ook is het begrip vertrouwen door de respondent op verschillende wijzen te interpreteren. Je kan bij vertrouwen in familie denken aan een specifiek vorm van vertrouwen, zoals ervan uitgaan dat iemand iets vertrouwelijk niet doorvertelt, maar het kan ook gaan over een bredere opvatting waarbij de respondent ervan uitgaat dat zijn familie handelt zoals hij verwacht. Dit zou de validiteit van het onderzoek kunnen beïnvloeden. Ook de manier waarop het *vertrouwen in familie* bevraagd is kan als een beperking worden gezien. De meeste respondenten hebben namelijk aangegeven *een beetje vertrouwen* of *volledig vertrouwen* in hun familie te hebben, maar weinig respondenten gaven aan *eerder niet of helemaal niet* vertrouwen in hun familie te hebben. Als er meer categorieën tussen *een beetje* en *volledig* vertrouwen in zouden zitten, zouden de resultaten wellicht meer nuance kunnen laten zien. In de analyse is nu alleen iets te zeggen over volledig vertrouwen of een beetje vertrouwen in familie.

Ten tweede is het nodig om in te gaan op het concept *bezoeken religieuze dienst*. De kanttekening die bij het concept *bezoeken religieuze dienst* gemaakt dient te worden is dat het moslima vanuit hun geloof niet wordt toegestaan om gebedshuizen te bezoeken. Omdat deze groep dusdanig klein is, heb ik er voor gekozen om hier niks aan te doen. Echter, het zou niet mogelijk kunnen zijn om het moderatie effect van *bezoek religieuze dienst* in deze groep te onderzoeken.

Ondanks dat de verwachte resultaten niet ondersteund werden door de data, kan dit onderzoek bijdragen aan de huidige kennis over het vertrouwen in familie. Voor vervolgonderzoek zou er gericht kunnen worden op mogelijke andere factoren, zoals de mate van contact met familieleden en het opleidingsniveau. Een hoger opleidingsniveau gaat samen met een hoger sociaal vertrouwen (Wu, 2021) en uit de analyse bleek ook dat er een verband lijkt te zijn tussen een hoog opleidingsniveau en een hogere mate van vertrouwen in familie. Het onderzoek naar vertrouwen in familie kan bijdragen aan het begrijpen van vertrouwen in familie en kan mogelijk ook polarisatie in familie tegen gaan. Daarnaast zou vervolgonderzoek zich ook kunnen richten op de mogelijke samenhang tussen sociaal vertrouwen en familievertrouwen. Het zou kunnen dat het sociaal vertrouwen vergroot kan worden als er meer kennis is over specifieke vormen van vertrouwen, zoals vertrouwen in familie. Zoals in de inleiding al is genoemd, is sociaal vertrouwen een belangrijk onderdeel van het functioneren van de samenleving. In tijden waarin mensen meer polarisatie ervaren is het belangrijk om de ervaren kloof tussen groepen te verkleinen en daardoor de maatschappij goed laten functioneren.

Referenties

- CBS. (2020). Religie in Nederland . *Centraal Bureau Voor de Statistiek*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/religie-in-nederland?onepage=true#c-4-Diversiteit-religieuze-stromingen>
- Cook, K. S. (2001). *Trust in Society*. Russel Sage Foundation.
- Dingemans, E., & van Ingen, E. (2015). Does Religion Breed Trust? A Cross-National Study of the Effects of Religious Involvement, Religious Faith, and Religious Context on Social Trust. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 54(4). <https://doi.org/10.1111/jsr.12217>
- Fukuyama, F. (1999). The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of the Social Order. *Foreign Affairs*, 78(5). <https://doi.org/10.2307/20049458>
- Hardin, R. (2002). Trust and trustworthiness. In *Trust and trustworthiness*. Russell Sage Foundation.
- Haselhuhn, M. P., Kennedy, J. A., Kray, L. J., van Zant, A. B., & Schweitzer, M. E. (2015). Gender differences in trust dynamics: Women trust more than men following a trust violation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.09.007>
- Hearn, F. (1997). *Moral Order and Social Disorder: The American Search for Civil Society*. Aldine de Gruyter.
- Huijnk, W., van Houwelingen, P., & Hart, J. (2022). *Religie in een pluriforme samenleving - Buiten Kerk en Moskee*. <http://dx.doi.org/10.48592/1334>
- Kemperman, A., van den Berg, P., Weijs-Perrée, M., & Uijtdeuillegen, K. (2019). Loneliness of older adults: Social network and the living environment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(3). <https://doi.org/10.3390/ijerph16030406>
- Komter, A. E. (1996). Reciprocity as a principle of exclusion: Gift giving in the Netherlands. *Sociology*, 30(2). <https://doi.org/10.1177/0038038596030002006>
- Lawler, E. J., & Yoon, J. (1996). Commitment in exchange relations: Test of a theory of relational cohesion. *American Sociological Review*, 61(1). <https://doi.org/10.2307/2096408>
- Misztal, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Mitchell, T. (2021). *U.S. Teens Take After Their Parents Religiously, Attend Services Together and Enjoy Family Rituals*. <https://www.pewresearch.org/religion/2020/09/10/u-s-teens-take-after-their-parents-religiously-attend-services-together-and-enjoy-family-rituals/>
- Schmeets, H., & te Riele, S. (2014). Declining Social Cohesion in The Netherlands? *Social Indicators Research*, 115(2), 791–812. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0234-x>
- SCP. (2022). *Burgerperspectieven bericht 2*. <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2022/12/29/continu-onderzoek-burgerperspectieven—bericht-2-2022>
- Sire. (n.d.). *Verlies elkaar niet als polarisatie dichtbij komt - Sire*. <https://sire.nl/campagnes/verlies-elkaar-niet-als-polarisatie-dichtbij-komt/>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In *Reducing prejudice and discrimination*. (pp. 23–45). An integrated threat theory of prejudice

- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2).
<https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- Trautmüller, R. (2011). Moral communities? Religion as a source of social trust in a multilevel analysis of 97 German regions. In *European Sociological Review* (Vol. 27, Issue 3).
<https://doi.org/10.1093/esr/jcq011>
- Uslaner, E. (2002). The Moral Foundations of Trust: Chapter 4: the Roots of Trust. In *The Moral Foundations of Trust*.
- Uslaner, E. M. (2012). Trust, diversity, and segregation in the United States and the United Kingdom. In *Trust: Comparative Perspectives*. <https://doi.org/10.1163/9789004221383>
- Welch, M. R., Rivera, R. E. N., Conway, B. P., Yonkoski, J., Lupton, P. M., & Giancola, R. (2005). Determinants and consequences of social trust. In *Sociological Inquiry* (Vol. 75, Issue 4).
<https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.2005.00132.x>
- Welch, M. R., Sikkink, D., & Loveland, M. T. (2007). The radius of trust: Religion, social embeddedness and trust in strangers. *Social Forces*, 86(1). <https://doi.org/10.1353/sof.2007.0116>
- Welch, M. R., Sikkink, D., Sartain, E., & Bond, C. (2004). Trust in God and Trust in Man: The Ambivalent Role of Religion in Shaping Dimensions of Social Trust. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(3). <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2004.00238.x>
- Wu, C. (2021). Education and Social Trust in Global Perspective. *Sociological Perspectives*, 64(6).
<https://doi.org/10.1177/0731121421990045>
- Yamagishi, T. (2001). Trust as a form of social intelligence. In *Trust in society*. (pp. 121–147). Russell Sage Foundation.

Bijlage 1.

In bijlage 1 zal per variabele uitgelegd worden hoe de variabele er oorspronkelijk uit ziet, welke bewerkingen er zijn gedaan en hoe de uiteindelijke variabele voor de analyse er uit ziet. Allereerst heb ik de namen van de variabelen aangepast om het overzicht te kunnen bewaren.

```
RECODE v225 v243_r v54 v56 v32 age (ELSE=Copy) INTO Gender Opleidingsniveau  
BezoekReligieuzeDienst  
  
ReligieusPersoon VertrouwenInFamilie Leeftijd.  
  
EXECUTE.
```

1. Beschrijving van variabelen.

1.1. Variabele *Vertrouwen in familie*

1.1.1. Oorspronkelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=VertrouwenInFamilie  
  
/NTILES=4  
  
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE  
  
/BARCHART FREQ  
  
/ORDER=ANALYSIS.
```

Tabel 1: Beschrijvende statistiek van variabele "Vertrouwen in familie"

Statistics

VertrouwenInFamilie

N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		1,1456
Std. Error of Mean		,01015
Median		1,0000
Mode		1,00
Std. Deviation		,49762
Variance		,248
Range		6,00
Minimum		-2,00
Maximum		4,00

De antwoordcategorieën, bij de variabele vertrouwen in familie, waaruit gekozen kan worden zijn: 1 = vertrouw volledig; 2 = vertrouw een beetje; 3 = vertrouw eerder niet en 4 = vertrouw helemaal niet. Zoals in tabel 2 te zien is, is het percentage dat aangeeft volledig vertrouwen in de familie te hebben met ongeveer 86% erg hoog. Ook het aandeel van respondenten dat aangeeft een beetje

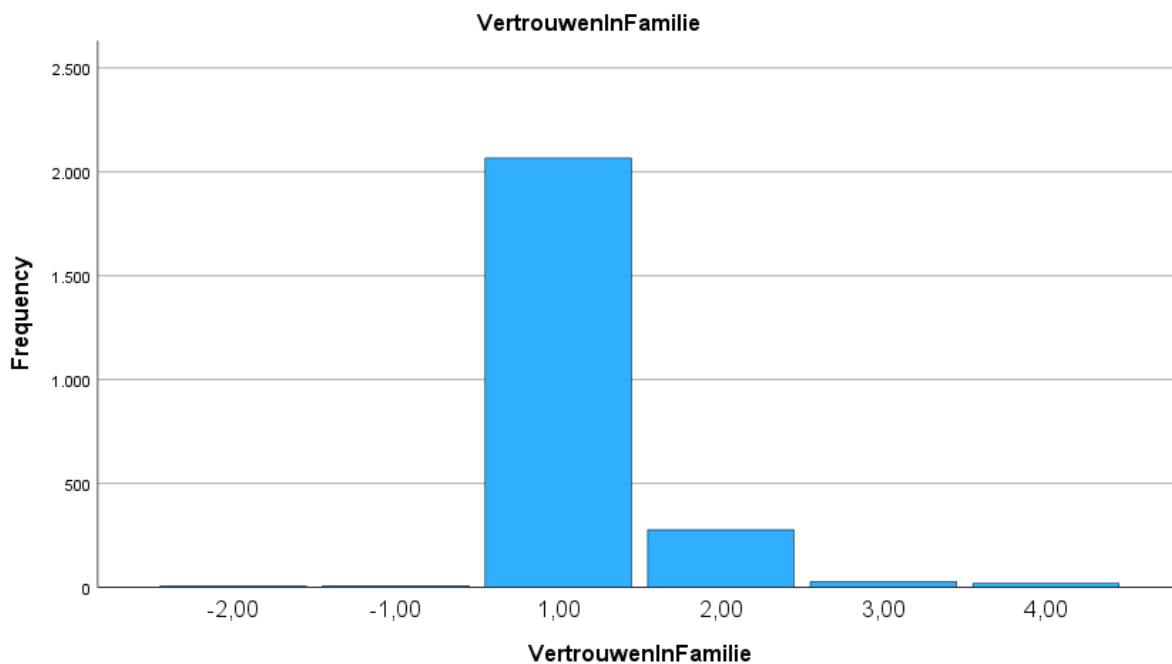
vertrouwen in de familie is met 11,5% groot in vergelijking met het aantal respondenten dat weinig of geen vertrouwen in familieleden hebben.

Tabel 2: Frequenties van variabele "Vertrouwen in familie"

VertrouwenInFamilie

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	-2,00	7	,3	,3	,3
	-1,00	8	,3	,3	,6
	1,00	2066	85,9	85,9	86,6
	2,00	277	11,5	11,5	98,1
	3,00	28	1,2	1,2	99,3
	4,00	18	,7	,7	100,0
	Total	2404	100,0	100,0	

Figuur 2: Staafdiagram van variabele "Vertrouwen in familie"

1.1.2. Bewerkingen op variabele

```
RECODE VertrouwenInFamilie (1=1) (2=0) (ELSE=SYSMIS) INTO d_volledigvertrouwenfamilie.
EXECUTE.
```

Omdat het gemiddelde vertrouwen in familieleden vrij hoog ligt in verhouding tot bijvoorbeeld het vertrouwen in onbekenden, zijn de categorieën 3 en 4 bijna niet ingevuld. Minder dan 2 procent van de respondenten gaf een van deze twee opties aan. Er is dan ook besloten om het verschil in 'vertrouw een beetje' en 'vertrouw volledig' te onderzoeken. Er is dus een dummy variabele gemaakt

met de waarden 'vertrouw een beetje' = 0 en 'volledig vertrouwen' = 1. De andere gegevens zijn als system missing genoteerd.

1.1.3. Uiteindelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=d_volledigvertrouwenfamilie
/NTILES=4
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
/BARCHART FREQ
/ORDER=ANALYSIS.
```

In de huidige variabele heeft 'vertrouw een beetje' de waarde 0 gekregen en 'vertrouw volledig' de waarde 1. In tabel 4 zijn de nieuwe frequenties te zien.

Tabel 3: Beschrijvende statistiek van variabele "Dummy volledig vertrouwen in familie"

Statistics

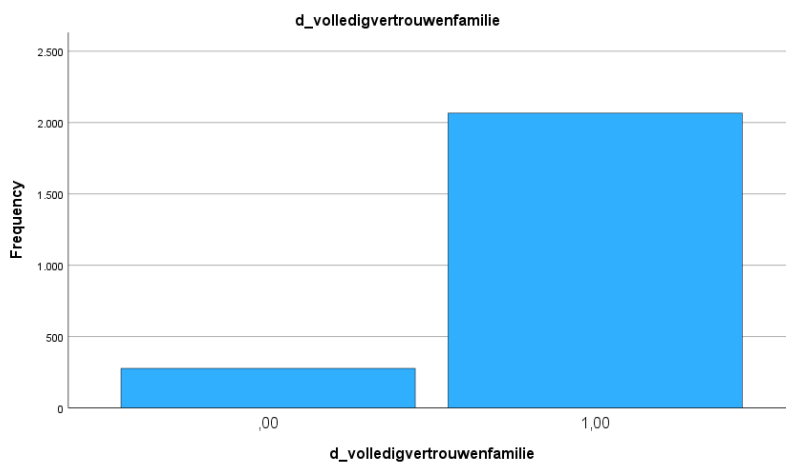
d_volledigvertrouwenfamilie

N	Valid	2343
	Missing	61
Mean		,8818
Median		1,0000
Mode		1,00
Std. Deviation		,32294
Minimum		,00
Maximum		1,00

Tabel 4: Frequenties van variabele "Dummy volledig vertrouwen in familie"

		d_volledigvertrouwenfamilie			Cumulative
		Frequency	Percent	Valid Percent	Percent
Valid	,00	277	11,5	11,8	11,8
	1,00	2066	85,9	88,2	100,0
	Total	2343	97,5	100,0	
Missing	System	61	2,5		
Total		2404	100,0		

Figuur 3: Staafdiagram van variabele "Dummy volledig vertrouwen in familie"

1.2. Variabele *d_religieus*

1.2.1. Oorspronkelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=ReligieusPersoon
```

```
/NTILES=4
```

```
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
```

```
/BARCHART FREQ
```

```
/ORDER=ANALYSIS.
```

Voor deze variabele is gebruik gemaakt van de stelling: 'Even buiten beschouwing gelaten of u wel of niet naar de kerk gaat, zou u zeggen dat u ...' met de antwoordopties: 1 = een gelovig mens bent; 2 = niet gelovig bent en 3 = een overtuigd atheïst bent. Zoals in tabel 6 en figuur 3 te zien is, is het aandeel respondenten dat aan geeft een gelovig mens of niet een gelovig mens te zijn ongeveer even groot. Ongeveer 10 procent van de respondenten geeft aan een overtuigd atheïst te zijn. In vergelijking met de andere variabelen in het model, is bij deze variabele het aantal respondenten dat aangeeft het niet te weten of niet te willen zeggen vrij hoog, maar absoluut gezien is het aandeel niet heel hoog. Dit zou kunnen komen dat het voor sommige mensen misschien lastig is om te zeggen of ze wel of niet gelovig zijn. Het begrip gelovig kan te vaag zijn geformuleerd.

Tabel 5: Beschrijvende statistiek van variabele "D_religieus"

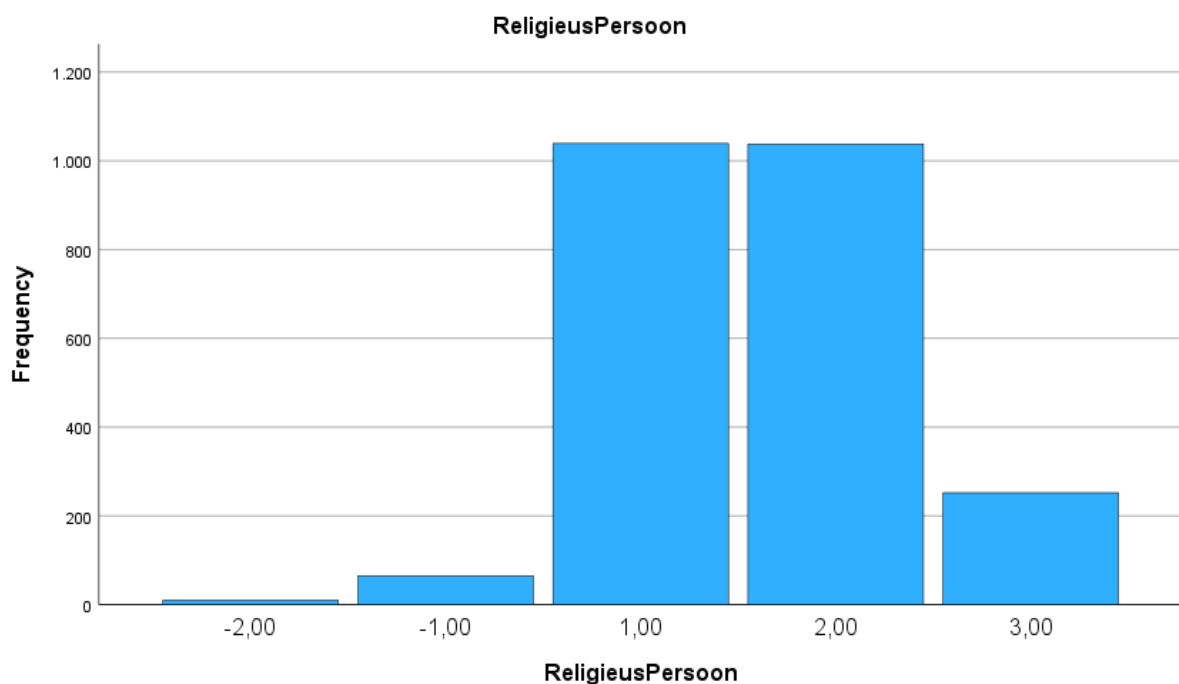
Statistics		
ReligieusPersoon		
N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		1,5749
Median		2,0000
Mode		1,00
Std. Deviation		,81637
Minimum		-2,00
Maximum		3,00

Tabel 6: Frequenties van variabele "D_religieus"

ReligieusPersoon

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	-2,00	10	,4	,4	,4
	-1,00	65	2,7	2,7	3,1
	1,00	1039	43,2	43,2	46,3
	2,00	1038	43,2	43,2	89,5
	3,00	252	10,5	10,5	100,0
	Total	2404	100,0	100,0	

Figuur 4: Staafdiagram van variabele "D_religieus"

1.2.2. Bewerkingen op variabele

```
RECODE ReligieusPersoon (1=1) (2 thru 3=0) (ELSE=SYSMIS) INTO d_Religieus.  
VARIABLE LABELS ReligieusPersoon 'Religieus of niet religieus/ atheïst'.  
  
EXECUTE.  
  
DESCRIPTIVES VARIABLES=d_Religieus  
/STATISTICS=MEAN STDDEV MIN MAX.
```

Omdat de onderzoeksvraag in gaat op het verschil in vertrouwen in familie tussen gelovigen en niet gelovigen, heb ik besloten om categorie 2 en 3 samen te voegen. Daarnaast heb ik gekozen om de richting van de variabelen om te draaien. Hierdoor hebben niet religieuze mensen nu de waarde 0 en wel religieuze mensen de waarde 1.

1.2.3. Uiteindelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=d_religieus  
/NTILES=4  
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE  
/BARChart FREQ  
/ORDER=ANALYSIS.
```

De uiteindelijke variabele heeft nu de waarden 0 = niet gelovig en 1 = gelovig.

Tabel 7: Beschrijvende statistiek van variabele "dummy religieus"

Statistics

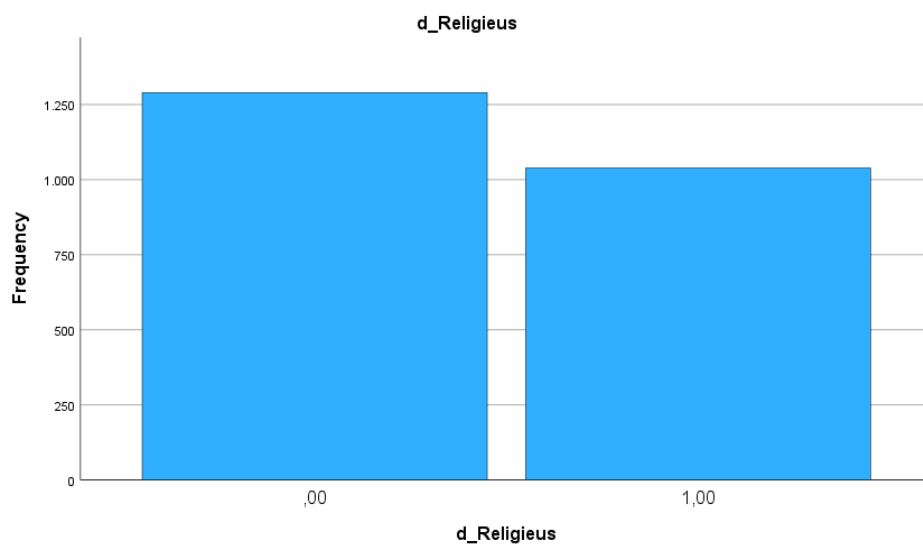
d_religieus

N	Valid	2329
	Missing	75
Mean		,4461
Median		,0000
Mode		,00
Std. Deviation		,49719
Minimum		,00
Maximum		1,00

Tabel 8: Frequenties van variabele "gecentreerde dummy religieus"

		d_religieus			Cumulative
		Frequency	Percent	Valid Percent	Percent
Valid	,00	1290	53,7	55,4	55,4
	1,00	1039	43,2	44,6	100,0
	Total	2329	96,9	100,0	
Missing	System	75	3,1		
Total		2404	100,0		

Figuur 5: Staafdiagram van variabele "gecentreerde dummy religieus"

1.3. Variabele *Bezoek religieuze dienst*

1.3.1. Oorspronkelijke variabele

```

FREQUENCIES VARIABLES=BezoekReligieuzeDienst
  /NTILES=4
  /STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
  /BARCHART FREQ
  /ORDER=ANALYSIS.
    
```

De variabele *bezoek religieuze dienst* bestaat uit de volgende vraag: 'Gelegenheden als huwelijk, begrafenis en doop niet meegerekend, hoe vaak woont u dan een godsdienstoefening bij?'. De 7 antwoordmogelijkheden waren: 1 = Méér dan eens per week; 2 = Eens per weer; 3 = Eens per maand; 4 = Alleen op bijzondere kerkelijke feestdagen; 5 = Eén keer per jaar; 6 = Minder vaak dan één keer per jaar en 7 = Nooit, praktisch nooit. De meerderheid geeft aan praktisch nooit een dienst bij te wonen, zie tabel 10 en figuur 5.

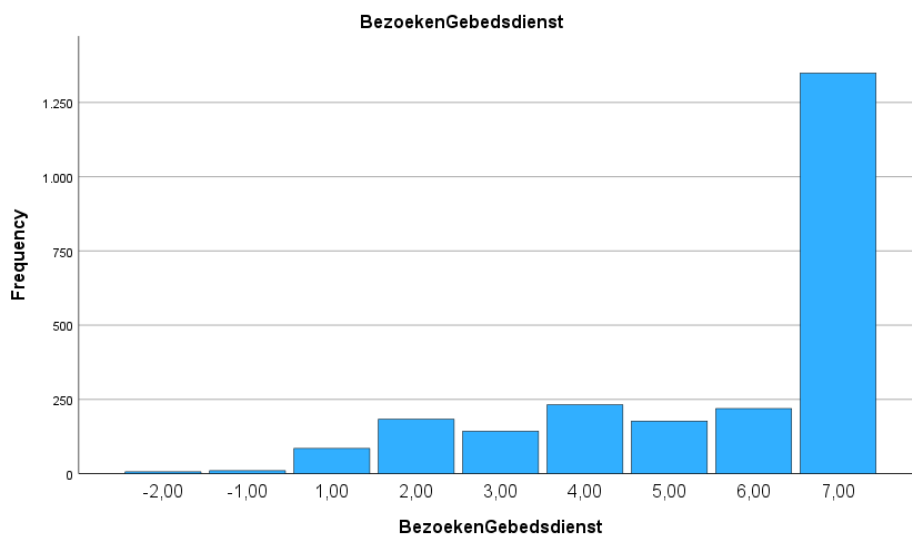
Tabel 9: Beschrijvende statistiek van variabele "Bezoek religieuze dienst"

Statistics		
Bezoekreligieuzedienst		
N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		5,5857
Median		7,0000
Mode		7,00
Std. Deviation		1,96254
Minimum		-2,00
Maximum		7,00

Tabel 10: Frequenties van variabele "Bezoek religieuze dienst"

Bezoekreligieuzedienst					
		Frequen cy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	-2,00	6	,2	,2	,2
	-1,00	10	,4	,4	,7
	1,00	85	3,5	3,5	4,2
	2,00	183	7,6	7,6	11,8
	3,00	143	5,9	5,9	17,8
	4,00	232	9,7	9,7	27,4
	5,00	177	7,4	7,4	34,8
	6,00	219	9,1	9,1	43,9
	7,00	1349	56,1	56,1	100,0
	Total	2404	100,0	100,0	

Figuur 6: Staafdiagram van variabele "Bezoek religieuze dienst"

1.3.2. Bewerkingen op variabele

```
RECODE BezoekReligieuzeDienst (7=0) (6=1) (5=2) (4=3) (3=4) (2=5) (1=6) (ELSE=SYSMIS) INTO  
Gespiegeld_ BezoekReligieuzeDienst.
```

```
EXECUTE.
```

```
DESCRIPTIVES VARIABLES=Gespiegeld_ BezoekReligieuzeDienst  
/STATISTICS=MEAN STDDEV MIN MAX.
```

```
COMPUTE Spieg_ BezoekReligieuzeDienst _c=Gespiegeld_ BezoekReligieuzeDienst - 1,373.
```

```
EXECUTE.
```

Ik heb de richting van de variabele omgedraaid zodat een hogere waarde aangeeft dat de respondent vaker naar een religieuze dienst gaat. Daarnaast heb ik deze variabele gecentreerd.

```
COMPUTE Bezoekdienst_Religieus_c=Spieg_Bezoekengebedsdienst_c * d_Religieus.
```

```
EXECUTE.
```

Ik heb een interactievariabele gemaakt door de gecentreerde variabele *Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c* met de variabele *d_religieus* te vermenigvuldigen. Dit is nodig om te controleren of er sprake is van een modererend effect.

1.3.3. Uiteindelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c
```

```
/NTILES=4
```

```
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
```

```
/BARCHART FREQ
```

```
/ORDER=ANALYSIS
```

Nu de variabele is gespiegeld geeft de waarde -1,37 aan dat de respondent praktisch nooit een dienst bij woont. De waarde 4,63 geeft nu aan dat de respondent meer dan eens per week een dienst bijwoont.

Tabel 11: Beschrijvende statistiek van variabele "Bezoek religieuze dienst gespiegeld en gecentreerd"

Statistics

Spieg_BezoekReligieuzeDienst_c

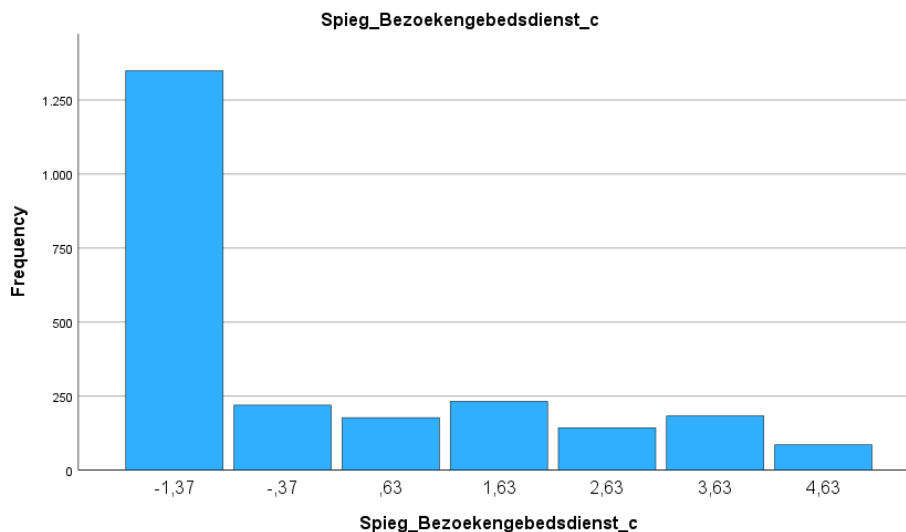
N	Valid	2388
	Missing	16
Mean		-,0003
Median		-1,3680
Mode		-1,37
Std. Deviation		1,88385
Minimum		-1,37
Maximum		4,63

Tabel 12: Frequenties van variabele "Bezoek religieuze dienst omgedraaid en gecentreerd"

Spieg_BezoekReligieuzeDienst_c

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	-1,37	1349	56,1	56,5	56,5
	-,37	219	9,1	9,2	65,7
	,63	177	7,4	7,4	73,1
	1,63	232	9,7	9,7	82,8
	2,63	143	5,9	6,0	88,8
	3,63	183	7,6	7,7	96,4
	4,63	85	3,5	3,6	100,0
	Total		2388	99,3	100,0
Missing	System	16	,7		
Total		2404	100,0		

Figuur 7: Staafdiagram van variabele "Bezoek religieuze dienst omgedraaid en gecentreerd"

1.4. Variabele *Opleidingsniveau*

1.4.1. Oorspronkelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=Opleidingsniveau
/NTILES=4
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
/BARCHART FREQ
/ORDER=ANALYSIS.
```

Het opleidingsniveau van de respondenten is gemeten door de vraag: 'Wat is het hoogste opleidingsniveau dat u voltooid hebt?'. Bij deze vraag waren er 18 antwoordmogelijkheden die uiteenliepen van bijvoorbeeld 'Lagere school/basisschool niet voltooid' tot 'Doctoraat/gepromoveerd'. De medewerkers hebben deze antwoorden omgezet in een gecodeerde variabele met de antwoord categorieën laag, midden en hoog opleidingsniveau. Hierbij geldt dat 1 staat voor een laag opleidingsniveau en 3 voor een hoog opleidingsniveau.

Tabel 13: Beschrijvende statistiek van variabele "Opleidingsniveau"

Statistics

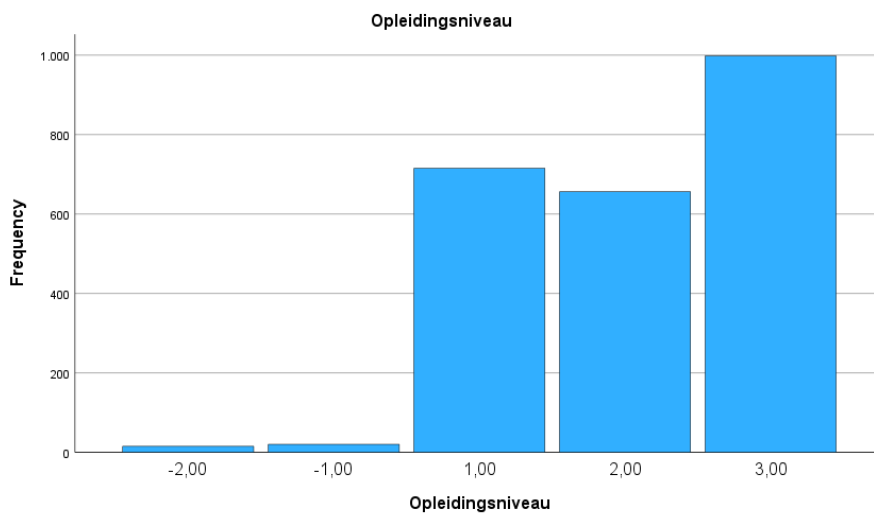
Opleidingsniveau

N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		2,0678
Median		2,0000
Mode		3,00
Std. Deviation		,93970
Minimum		-2,00
Maximum		3,00

Tabel 14: Frequenties van variabele "Opleidingsniveau"

		Opleidingsniveau			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	-2,00	15	,6	,6	,6
	-1,00	20	,8	,8	1,5
	1,00	715	29,7	29,7	31,2
	2,00	656	27,3	27,3	58,5
	3,00	998	41,5	41,5	100,0
	Total	2404	100,0	100,0	

Figuur 8: Staafdiagram van variabele "Opleidingsniveau"

1.4.2. Bewerkingen op variabele

```
RECODE Opleidingsniveau (66=SYSMIS) (-9 thru -1=SYSMIS) (1 thru 3=Copy) INTO  
Opleidingsniveau_bew.
```

```
EXECUTE.
```

```
RECODE Opleidingsniveau (1=0) (2=1) (3=0) INTO d_middenopl.
```

```
RECODE Opleidingsniveau (1=0) (2=0) (3=1) INTO d_hoogopl.
```

Ik heb de niet bruikbare waarden als system missing opgegeven. Daarna heb ik dummy variabelen gemaakt voor midden opleidingsniveau en hoog opleidingsniveau. Laag opleidingsniveau is dus de referentie groep.

1.4.3. Uiteindelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=Opleidingsniveau_bew
```

```
/NTILES=4
```

```
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
```

```
/BARCHART FREQ
```

```
/ORDER=ANALYSIS.
```

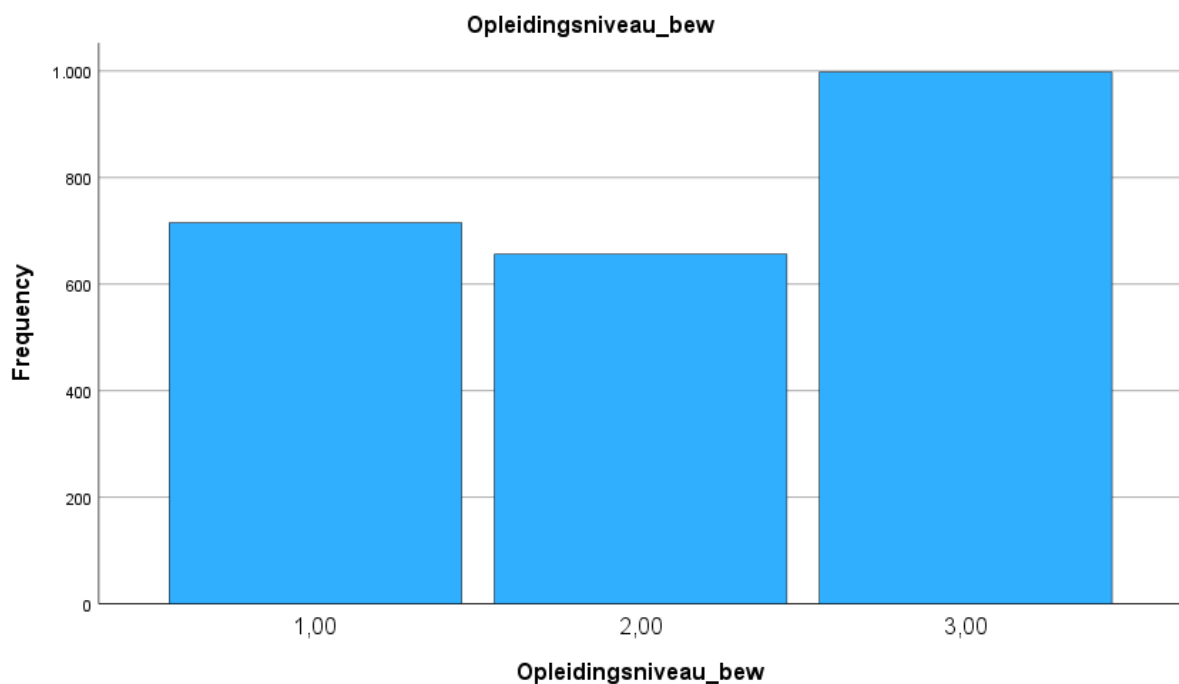
Tabel 15: Beschrijvende statistiek van variabele "Opleidingsniveau zonder missings"

Statistics		
Opleidingsniveau_bew		
N	Valid	2369
	Missing	35
Mean		2,1195
Median		2,0000
Mode		3,00
Std. Deviation		,84209
Minimum		1,00
Maximum		3,00

Tabel 16: Frequenties van variabele "Opleidingsniveau zonder missings"

Opleidingsniveau_bew					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	715	29,7	30,2	30,2
	2,00	656	27,3	27,7	57,9
	3,00	998	41,5	42,1	100,0
	Total	2369	98,5	100,0	
Missing	System	35	1,5		
Total		2404	100,0		

Figuur 9: Staafdiagram van variabele "Opleidingsniveau zonder missings"

1.5. Variabele *Gender*

1.5.1. Oorspronkelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=Gender
```

```
/NTILES=4
```

```
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
```

```
/BARCHART FREQ
```

```
/ORDER=ANALYSIS.
```

De respondenten konden aangeven of zij man of vrouw zijn en of zij dit niet willen zeggen of niet wisten. In de data hebben echter geen respondenten aangegeven dit niet te willen zeggen of dit niet te weten. De oorspronkelijke waarden van deze variabele waren 1 = man en 2 = vrouw.

Tabel 17: Beschrijvende statistiek van variabele "Gender"

Statistics

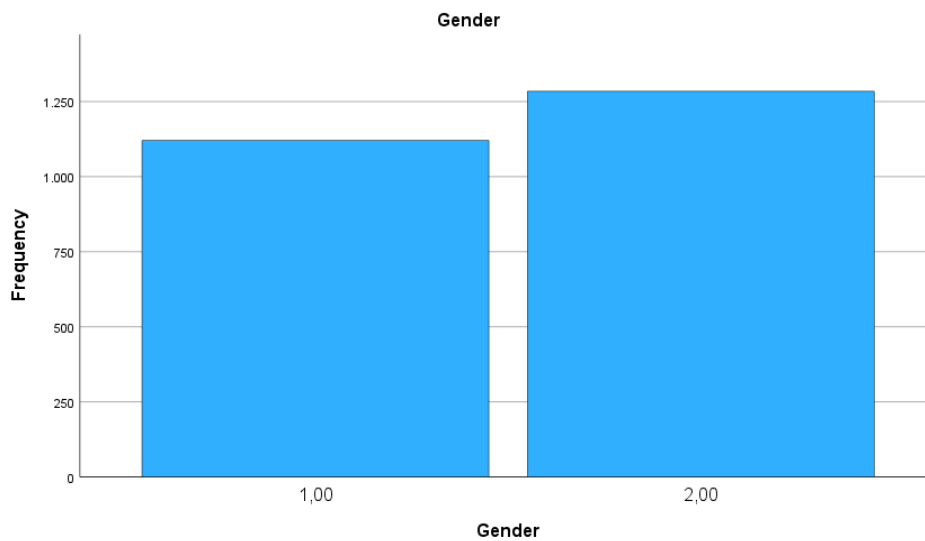
Gender

N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		1,5341
Std. Error of Mean		,01018
Median		2,0000
Mode		2,00
Std. Deviation		,49894
Variance		,249
Range		1,00
Minimum		1,00
Maximum		2,00
Percentiles	25	1,0000
	50	2,0000
	75	2,0000

Tabel 18: Frequenties van variabele "Gender"

		Gender			Cumulative Percent
		Frequency	Percent	Valid Percent	
Valid	1,00	1120	46,6	46,6	46,6
	2,00	1284	53,4	53,4	100,0
Total		2404	100,0	100,0	

Figuur 10: Staafdiagram van variabele "Gender"

1.5.2. Bewerkingen op variabele

```
RECODE Gender (1=1) (2=0) (-9 thru -1=SYSMIS) INTO d_man.  
EXECUTE.
```

Ik heb dit gehercodeerd naar de waarden 0 = vrouw en 1 = man. Zodat duidelijk is dat de waarde 1 staat voor een man en de waarde 0 voor geen man dus een vrouw.

1.5.3. Uiteindelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=d_man  
  
/NTILES=4  
  
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE  
  
/BARCHART FREQ  
  
/ORDER=ANALYSIS.
```

Tabel 19: Beschrijvende statistiek van variabele "dummy man"

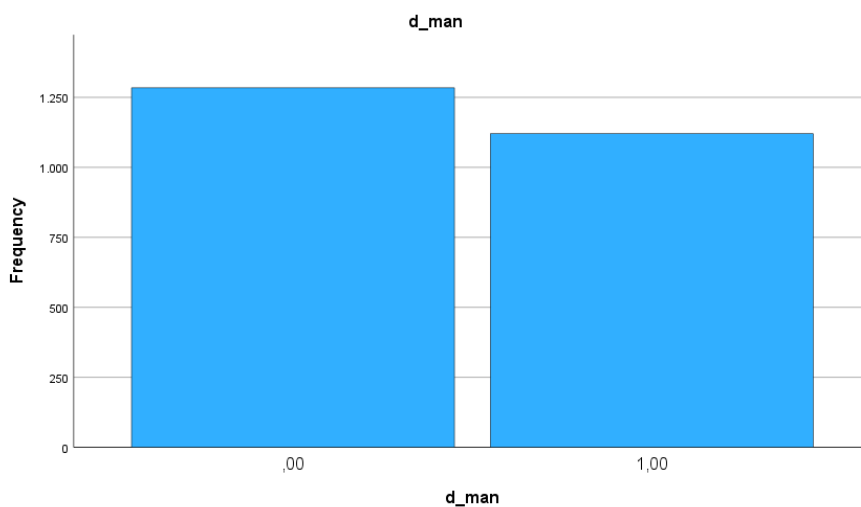
Statistics

d_man		
N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		,4659
Median		,0000
Mode		,00
Std. Deviation		,49894
Minimum		,00
Maximum		1,00

Tabel 20: Frequenties van variabele "dummy man"

		d_man			Cumulative
		Frequency	Percent	Valid Percent	Percent
Valid	,00	1284	53,4	53,4	53,4
	1,00	1120	46,6	46,6	100,0
Total		2404	100,0	100,0	

Figuur 11: Staafdiagram van variabele "dummy man"

1.6. Variabele *Leeftijd*

1.6.1. Oorspronkelijke variabele

```
FREQUENCIES VARIABLES=Leeftijd
```

```
/NTILES=4
```

```
/STATISTICS=STDDEV VARIANCE RANGE MINIMUM MAXIMUM SEMEAN MEAN MEDIAN MODE
```

```
/HISTOGRAM
```

```
/ORDER=ANALYSIS.
```

```
EXAMINE VARIABLES=Leeftijd
```

```
/COMPARE VARIABLE
```

```
/PLOT=BOXPLOT
```

```
/STATISTICS=NONE
```

```
/NOTOTAL
```

```
/MISSING=LISTWISE.
```

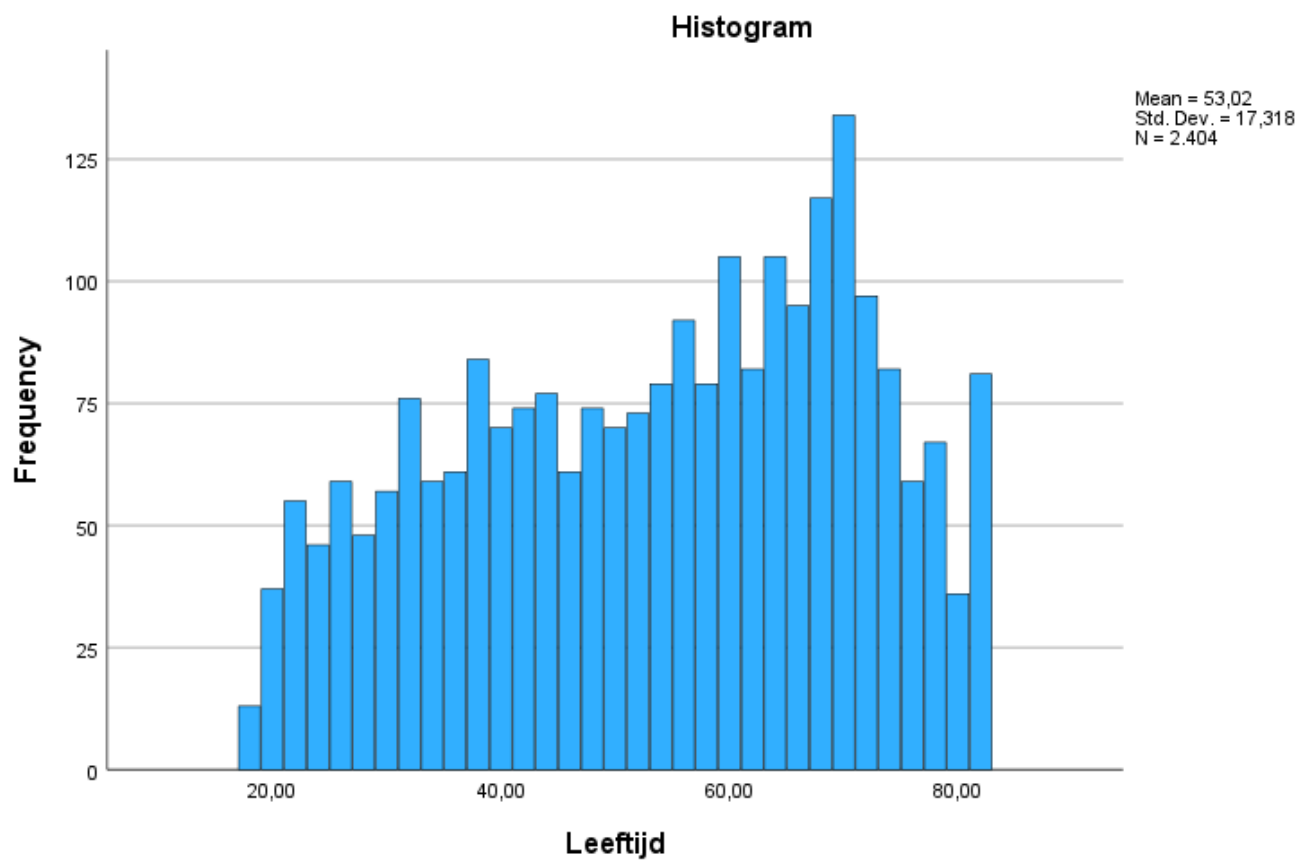
De leeftijd is gemeten in jaren. De respondenten zijn minimaal 18 jaar oud. De onderzoekers van de EVS 2017 hebben er voor gekozen om de respondenten die 82 jaar of ouder zijn allemaal te noteren als 82 jaar.

Tabel 21: Beschrijvende statistiek van variabele "Leeftijd"

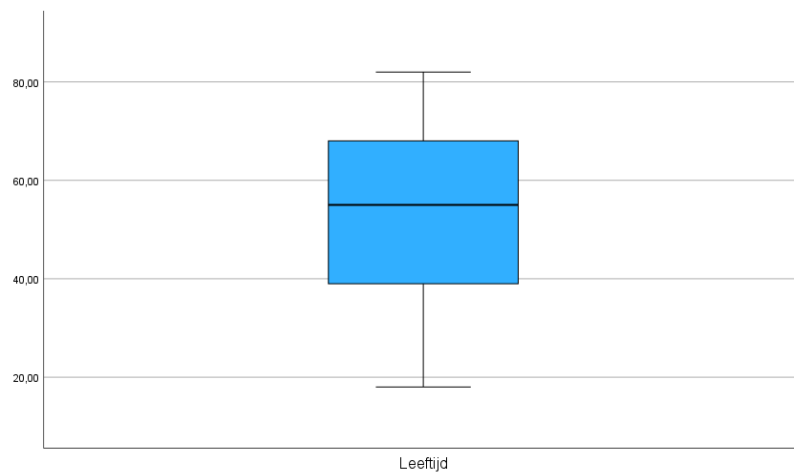
Statistics

Leeftijd		
N	Valid	2404
	Missing	0
Mean		53,0183
Median		55,0000
Mode		69,00
Std. Deviation		17,31807
Minimum		18,00
Maximum		82,00

Figuur 12: Histogram van variabele "Leeftijd"

Figuur 13: Box-plot van variabele "Leeftijd"

1.6.2. bewerkingen op variabele

Ik heb geen bewerkingen uitgevoerd op deze variabele.

1.6.3. Uiteindelijke variabele

Omdat ik geen bewerkingen heb uitgevoerd op deze variabele ziet de variabele er nog hetzelfde uit.

Bijlage 2.

Deze bijlage hoort bij hoofdstuk 3. Resultaten. In deze bijlage worden de univariate en bivariate statistieken en de hypothese toetsing uitgebreider behandeld. Ook zal in deze bijlage de berekening van de kansen uit de logistische regressieanalyse worden gedaan.

Om er voor te zorgen dat de beschrijvende statistieken enkel over de cases van respondenten gaat die in de uiteindelijke analyse zitten, heb ik de respondenten die niet op alle variabele een bruikbare waarde hebben er uit gefilterd. Dit heb ik gedaan door eerst een logistische regressieanalyse te simuleren waarbij de residuen werden opgeslagen. Vervolgens heb ik de residuen gehercodeerd zodat de missing values de waarde 0 krijgen en alle andere waarden de waarde 1. Vervolgens heb ik alle cases met de waarde 0 voor deze variabele er uit gefilterd.

```
LOGISTIC REGRESSION VARIABLES d_volledigvertrouwenfamilie

/METHOD=ENTER d_man Opleidingsniveau_bew Spieg_BezoekReligieuzeDienst_c d_religieus
Leeftijd

/SAVE=RESID

/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10) ITERATE(20) CUT(.5).

RECODE RES_1 (MISSING=0) (ELSE=1) INTO obs.

EXECUTE.

USE ALL.

COMPUTE filter_$=(obs = 1).

VARIABLE LABELS filter_$ 'obs = 1 (FILTER)'.

VALUE LABELS filter_$ 0 'Not Selected' 1 'Selected'.

FORMATS filter_$ (f1.0).

FILTER BY filter_$.

EXECUTE.
```

Bijlage 2.1. Univariate statistieken

In deze paragraaf komen de univariate statistieken van de variabelen uit de regressieanalyse aan bod. Van de categorische variabelen zijn frequentietabellen gebruikt en voor de continue variabelen een tabel met beschrijvende statistieken.

FREQUENCIES VARIABLES=Leeftijd

/NTILES=4

/STATISTICS=STDDEV MINIMUM MAXIMUM MEAN MEDIAN MODE

/ORDER=ANALYSIS.

FREQUENCIES VARIABLES=d_volledigvertrouwenfamilie d_religieus
Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst Opleidingsniveau_bew d_man

/NTILES=4

/STATISTICS=STDDEV MINIMUM MAXIMUM MEAN MEDIAN MODE

/ORDER=ANALYSIS.

Tabel 22: Beschrijving van de continue variabele "Leeftijd" met onder andere het gemiddelde, de standaardafwijking, het minimum en maximum.

Statistics

Leeftijd

N	Valid	2240
	Missing	0
Mean		53,0326
Median		55,0000
Mode		69,00
Std. Deviation		17,31309
Minimum		18,00
Maximum		82,00

Tabel 23: Frequentietabellen van de categorische variabelen uit de regressieanalyse.

d_volledigvertrouwenfamilie

		Freque ncy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	268	12,0	12,0	12,0
	1,00	1972	88,0	88,0	100,0
	Total	2240	100,0	100,0	

d_religieus

		Freque ncy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	1247	55,7	55,7	55,7
	1,00	993	44,3	44,3	100,0
	Total	2240	100,0	100,0	

Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst

		Freque ncy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	1263	56,4	56,4	56,4
	1,00	209	9,3	9,3	65,7
	2,00	162	7,2	7,2	72,9
	3,00	215	9,6	9,6	82,5
	4,00	137	6,1	6,1	88,7
	5,00	174	7,8	7,8	96,4
	6,00	80	3,6	3,6	100,0
	Total	2240	100,0	100,0	

Opleidingsniveau_bew

		Freque ncy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	661	29,5	29,5	29,5
	2,00	619	27,6	27,6	57,1
	3,00	960	42,9	42,9	100,0
	Total	2240	100,0	100,0	

d_man

		Freque ncy	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	1192	53,2	53,2	53,2
	1,00	1048	46,8	46,8	100,0
	Total	2240	100,0	100,0	

Bijlage 2.2. Bivariate statistieken

Om de samenhangende maat tussen twee categorische variabelen te berekenen wordt er gebruik gemaakt van de Cramer's V. Hieronder zijn deze maten van in totaal 5 variabelen te zien.

```
CROSSTABS
```

```
/TABLES=d_man BY Opleidingsniveau_bew
```

```
/FORMAT=AVALUE TABLES
```

```
/STATISTICS=CHISQ PHI
```

```
/CELLS=COUNT
```

```
/COUNT ROUND CELL.
```


Tabel 24 Kruistabel geslacht en opleidingsniveau.

d_man * Opleidingsniveau_bew Crosstabulation
Count

		Opleidingsniveau_bew			Total
		1,00	2,00	3,00	
d_man	,00	380	316	496	1192
	1,00	281	303	464	1048
Total		661	619	960	2240

Tabel 25: Associatiemaat (Cramer's V) gender en opleidingsniveau.

Symmetric Measures

		Value	Approximate Significance
Nominal by	Phi	,056	,031
Nominal	Cramer's V	,056	,031
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=d_man BY d_volledigvertrouwenfamilie

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 26: Kruistabel gender en vertrouwen in familie.

d_man * d_volledigvertrouwenfamilie
Crosstabulation

Count

		d_volledigvertrouwenfamilie		Total
		,00	1,00	
d_man	,00	136	1056	1192
	1,00	132	916	1048
Total		268	1972	2240

Tabel 27: Associatiemaat (Cramer's V) gender en vertrouwen in familie.

		Symmetric Measures	
		Value	Approximate Significance
Nominal by	Phi	-,018	,388
Nominal	Cramer's V	,018	,388
N of Valid Cases		2240	

```

CROSSTABS

  /TABLES=d_man BY d_Religieus

  /FORMAT=AVALUE TABLES

  /STATISTICS=CHISQ PHI

  /CELLS=COUNT

  /COUNT ROUND CELL.
    
```

Tabel 28: Kruistabel gender en religieus.

d_man * d_religieus Crosstabulation
Count

		d_religieus		Total
		,00	1,00	
d_man	,00	620	572	1192
	1,00	627	421	1048
Total		1247	993	2240

Tabel 29: Associatiemaat (Cramer's V) gender en religieus.

		Symmetric Measures	
		Value	Approximate Significance
Nominal by	Phi	-,078	<,001
Nominal	Cramer's V	,078	<,001
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=d_man BY Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 30: Kruistabel gender en bezoek religieuze dienst.

d_man * Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst Crosstabulation

Count

		Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst						Total	
		,00	1,00	2,00	3,00	4,00	5,00		6,00
d_ma	,00	651	115	91	121	82	98	34	1192
n	1,00	612	94	71	94	55	76	46	1048
Total		1263	209	162	215	137	174	80	2240

Tabel 31: Associatiemaat (Cramer's V) gender en bezoek religieuze dienst.

Symmetric Measures

		Value	Approximate Significance
Nominal by	Phi	,066	,131
Nominal	Cramer's V	,066	,131
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=Opleidingsniveau_bew BY d_volledigvertrouwenfamilie

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 32: Kruistabel opleidingsniveau en vertrouwen in familie.

Opleidingsniveau_bew * d_volledigvertrouwenfamilie Crosstabulation

Count

		d_volledigvertrouwenfamilie		Total
		,00	1,00	
Opleidingsniveau_bew	1,00	97	564	661
	2,00	76	543	619
	3,00	95	865	960
Total		268	1972	2240

Tabel 33: Associatiemaat (Cramer's V) opleidingsniveau en vertrouwen in familie.

Symmetric Measures

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	,062	,014
	Cramer's V	,062	,014
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=Opleidingsniveau_bew BY d_Religieus

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 34: Kruistabel opleidingsniveau en religieus.

Opleidingsniveau_bew * d_religieus Crosstabulation

Count

		d_religieus		Total
		,00	1,00	
Opleidingsniveau_bew	1,00	312	349	661
	2,00	355	264	619
	3,00	580	380	960
Total		1247	993	2240

Tabel 35: Associatiemaat (Cramer's V) opleidingsniveau en religieus.

		Symmetric Measures	
		Value	Approximate Significance
Nominal by	Phi	,113	<,001
Nominal	Cramer's V	,113	<,001
N of Valid Cases		2240	

```

CROSSTABS
  /TABLES=Opleidingsniveau_bew BY Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst
  /FORMAT=AVALUE TABLES
  /STATISTICS=CHISQ PHI
  /CELLS=COUNT
  /COUNT ROUND CELL.
    
```

Tabel 36: Kruistabel opleidingsniveau en bezoek religieuze dienst.

Opleidingsniveau_bew * Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst Crosstabulation

Count		Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst							Total
		,00	1,00	2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	
Opleidingsniveau_bew	1,00	371	51	33	73	37	68	28	661
	2,00	359	62	51	55	40	31	21	619
	3,00	533	96	78	87	60	75	31	960
Total		1263	209	162	215	137	174	80	2240

Tabel 37: Associatiemaat (Cramer's V) opleidingsniveau en bezoek religieuze dienst.

		Symmetric Measures	
		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	,105	,016
	Cramer's V	,074	,016
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=d_volledigvertrouwenfamilie BY d_Religieus

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 38: Kruistabel vertrouwen in familie en religieus.

d_volledigvertrouwenfamilie * d_religieus Crosstabulation

Count

		d_religieus		Total
		,00	1,00	
d_volledigvertrouwenfami	,00	158	110	268
lie	1,00	1089	883	1972
Total		1247	993	2240

Tabel 39: Associatiemaat (Cramer's V) vertrouwen in familie en religieus.

Symmetric Measures

		Value	Approximate Significance
Nominal by	Phi	,024	,249
Nominal	Cramer's V	,024	,249
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=d_volledigvertrouwenfamilie BY Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 40: Kruistabel vertrouwen in familie en bezoek religieuze dienst.

d_volledigvertrouwenfamilie * Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst Crosstabulation

Count

		Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst							Total
		,00	1,00	2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	
d_volledigvertrouwenfamilie	,00	151	34	16	22	13	22	10	268
	1,00	1112	175	146	193	124	152	70	1972
Total		1263	209	162	215	137	174	80	2240

Tabel 41: Associatiemaat (Cramer's V) vertrouwen in familie en bezoek religieuze dienst.

Symmetric Measures

		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	,051	,440
	Cramer's V	,051	,440
N of Valid Cases		2240	

CROSSTABS

/TABLES=d_Religieus BY Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst

/FORMAT=AVALUE TABLES

/STATISTICS=CHISQ PHI

/CELLS=COUNT

/COUNT ROUND CELL.

Tabel 42: Kruistabel religieus en bezoek religieuze dienst.

d_religieus * Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst Crosstabulation

Count

		Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst							Total
		,00	1,00	2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	
d_religieus	,00	997	114	68	49	9	8	2	1247
	1,00	266	95	94	166	128	166	78	993
Total		1263	209	162	215	137	174	80	2240

Tabel 43: Associatiemaat (Cramer's V) religieus en bezoek religieuze dienst.

Symmetric Measures		Value	Approximate Significance
Nominal by Nominal	Phi	,595	<,001
	Cramer's V	,595	<,001
N of Valid Cases		2240	

Om de samenhangende maten van een continue variabele en een dummy variabele te berekenen wordt gekeken naar de Pearsons correlatiemaat. Hieronder staan de syntax en de tabellen met de samenhangende maat.

```
REGRESSION
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA COLLIN TOL
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT Leeftijd
/METHOD=ENTER d_volledigvertrouwenfamilie.
```

Tabel 44: R tussen vertrouwen in familie en leeftijd.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,003 ^a	,000	,000	17,31686

a. Predictors: (Constant), d_volledigvertrouwenfamilie

Tabel 45: Significantieniveau van de R tussen vertrouwen in familie en leeftijd.

ANOVA^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	7,740	1	7,740	,026	,872 ^b
	Residual	671116,881	2238	299,873		
	Total	671124,621	2239			

a. Dependent Variable: Leeftijd

b. Predictors: (Constant), d_volledigvertrouwenfamilie


```

REGRESSION
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA COLLIN TOL
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT Leeftijd
/METHOD=ENTER d_Religieus.

```

Tabel 46: R tussen religieus en leeftijd.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,190 ^a	,036	,036	17,00273

a. Predictors: (Constant), d_religieus

Tabel 47: Significantieniveau van de R tussen religieus en leeftijd.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	24134,915	1	24134,915	83,485	<,001 ^b
	Residual	646989,706	2238	289,093		
	Total	671124,621	2239			

a. Dependent Variable: Leeftijd

b. Predictors: (Constant), d_religieus

```

REGRESSION
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA COLLIN TOL
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT Leeftijd
/METHOD=ENTER d_man.

```

Tabel 48: R tussen gender en leeftijd.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,034 ^a	,001	,001	17,30679

a. Predictors: (Constant), d_man

Tabel 49: Significantieniveau van de R tussen gender en leeftijd.

ANOVA^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	787,837	1	787,837	2,630	,105 ^b
	Residual	670336,784	2238	299,525		
	Total	671124,621	2239			

a. Dependent Variable: Leeftijd

b. Predictors: (Constant), d_man

Voor de associatie maat van twee categorische variabele en een continue variabele wordt er gebruik gemaakt van ANOVA en de bijbehorende R. Hieronder zijn deze tabellen te zien.

```
UNIANOVA Leeftijd BY Opleidingsniveau_bew
/METHOD=SSTYPE(3)
/INTERCEPT=INCLUDE
/CRITERIA=ALPHA(0.05)
/DESIGN=Opleidingsniveau_bew.
```

Tabel 50: ANOVA tussen leeftijd en Opleidingsniveau.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Leeftijd

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	70141,769 ^a	2	35070,884	130,542	<,001
Intercept	6147540,963	1	6147540,963	22882,598	<,001
Opleidingsniveau_bew	70141,769	2	35070,884	130,542	<,001
Error	600982,852	2237	268,656		
Total	6971025,000	2240			
Corrected Total	671124,621	2239			

a. R Squared = ,105 (Adjusted R Squared = ,104)

UNIANOVA Leeftijd BY Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst

/METHOD=SSTYPE(3)

/INTERCEPT=INCLUDE

/CRITERIA=ALPHA(0.05)

/DESIGN=Gespiegeld_BezoekenGebedsdienst.

Tabel 51: ANOVA tussen leeftijd en bezoek religieuze dienst.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Leeftijd

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12953,454 ^a	6	2158,909	7,325	<,001
Intercept	3409199,871	1	3409199,871	11566,510	<,001
Gespiegeld_Bezoekreligieuzedienst	12953,454	6	2158,909	7,325	<,001
Error	658171,167	2233	294,747		
Total	6971025,000	2240			
Corrected Total	671124,621	2239			

a. R Squared = ,019 (Adjusted R Squared = ,017)

Bijlage 2.3. Hypothese toetsing

Nu de univariate en bivariate beschrijvende statistieken geïnspecteerd zijn kunnen we de logistische regressieanalyse uitvoeren om zo de hypothesen te toetsen. Om de hypothesen te toetsen wordt er eerst een referentiemodel geschat, waarin de controle variabelen *leeftijd*, *opleidingsniveau* en *gender* worden toegevoegd. Vervolgens wordt de onafhankelijke predictor variabele *d_religieus* toegevoegd aan model 2. In model 3 zal daarnaast ook de moderator *bezoek religieuze dienst* worden toegevoegd en in model 4 zal ook de interactievariabele van *religieus & bezoek religieuze dienst* worden toegevoegd.

LOGISTIC REGRESSION VARIABLES d_volledigvertrouwenfamilie

/METHOD=ENTER Leeftijd d_man d_hoogopl d_middenopl

/METHOD=ENTER d_Religieus

/METHOD=ENTER Spieg_Bezoekengebetsdienst_c

/METHOD=ENTER Bezoekdienst_Religieus_c

/SAVE=PRED COOK LEVER DFBETA RESID ZRESID DEV

/CLASSPLOT

/CASEWISE OUTLIER(2)

/PRINT=GOODFIT CORR

/CRITERIA=PIN(0.05) POUT(0.10) ITERATE(20) CUT(0.5).

Logistic Regression

Block 0: Beginning Block

Tabel 52: De tabellen van de logistische regressie met block 0 tot en met block 4.

Case Processing Summary

Unweighted Cases ^a		N	Percent
Selected Cases	Included in Analysis	2240	100,0
	Missing Cases	0	,0
	Total	2240	100,0
Unselected Cases		0	,0
Total		2240	100,0

a. If weight is in effect, see classification table for the total number of cases.

Classification Table^{a,b}

Observed	d_volledigvertrouwenfamilie	Predicted		Percentage Correct
		,00	1,00	
Step 0 d_volledigvertrouwenfamilie ,00		0	268	,0
lie 1,00		0	1972	100,0
Overall Percentage				88,0

a. Constant is included in the model.

b. The cut value is ,500

Dependent Variable Encoding

Original Value	Internal Value
,00	0
1,00	1

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 0 Constant	1,996	,065	939,799	1	<,001	7,358

Variables not in the Equation

	Score	df	Sig.
Step 0 Variables			
Leeftijd	,026	1	,872
d_man	,745	1	,388
d_hoogopl	6,824	1	,009
d_middenopl	,080	1	,777
Overall Statistics	10,626	4	,031

Block 1: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

	Chi-square	df	Sig.
Step 1 Step	10,564	4	,032
Block	10,564	4	,032
Model	10,564	4	,032

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1630,070 ^a	,005	,009

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	9,564	8	,297

Contingency Table for Hosmer and Lemeshow Test

		d_volledigvertrouwenfamilie = ,00		d_volledigvertrouwenfamilie = 1,00		Total
		Observed	Expected	Observed	Expected	
Step 1	1	39	36,035	186	188,965	225
	2	40	32,959	186	193,041	226
	3	19	29,835	199	188,165	218
	4	25	28,782	196	192,218	221
	5	24	27,028	199	195,972	223
	6	25	25,189	198	197,811	223
	7	29	23,848	197	202,152	226
	8	23	22,366	200	200,634	223
	9	25	21,526	199	202,474	224
	10	19	20,433	212	210,567	231

Classification Table^a

Observed		Predicted		Percentage Correct
		d_volledigvertrouwenfamilie ,00	1,00	
Step	d_volledigvertrouwenfamilie ,00	0	268	,0
1	1,00	0	1972	100,0
Overall Percentage				88,0

a. The cut value is ,500

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Leeftijd	,004	,004	1,054	1	,305	1,004
	d_man	-,137	,131	1,091	1	,296	,872
	d_hoogopl	,504	,161	9,749	1	,002	1,655
	d_middenopl	,270	,174	2,415	1	,120	1,310
	Constant	1,568	,272	33,325	1	<,001	4,799

a. Variable(s) entered on step 1: Leeftijd, d_man, d_hoogopl, d_middenopl.

Block 2: Method = Enter
Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	1,589	1	,207
	Block	1,589	1	,207
	Model	12,153	5	,033

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1628,480 ^a	,005	,010

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	13,669	8	,091

Contingency Table for Hosmer and Lemeshow Test

Step		d_volledigvertrouwenfamilie = ,00		d_volledigvertrouwenfamilie = 1,00		Total
		Observed	Expected	Observed	Expected	
		1	48	36,389	172	
1	2	27	33,121	198	191,879	225
	3	27	30,803	198	194,197	225
	4	19	28,488	203	193,512	222
	5	26	27,183	199	197,817	225
	6	33	25,429	193	200,571	226
	7	22	23,390	198	196,610	220
	8	26	22,648	197	200,352	223
	9	23	21,176	202	203,824	225
	10	17	19,372	212	209,628	229

Classification Table^a

Step	Observed	d_volledigvertrouwenfamilie	Predicted		Percentage Correct
			,00	1,00	
1	d_volledig	,00	0	268	,0
	vertrouwenfamilie	1,00	0	1972	100,0
	Overall Percentage				88,0

a. The cut value is ,500

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Leeftijd	,003	,004	,636	1	,425	1,003
	d_man	-,123	,131	,878	1	,349	,884
	d_hoogopl	,516	,162	10,174	1	,001	1,675
	d_middenopl	,274	,174	2,502	1	,114	1,316
	d_religieus	,171	,136	1,579	1	,209	1,186
	Constant	1,529	,273	31,258	1	<,001	4,612

a. Variable(s) entered on step 1: d_religieus.

Block 3: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	,120	1	,729
	Block	,120	1	,729
	Model	12,273	6	,056

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1628,360 ^a	,005	,011

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	11,880	8	,157

Contingency Table for Hosmer and Lemeshow Test

		d_volledigvertrouwenfamilie = ,00		d_volledigvertrouwenfamilie = 1,00		Total
		Observed	Expected	Observed	Expected	
Step 1	1	47	37,049	177	186,951	224
	2	30	32,863	193	190,137	223
	3	22	30,688	202	193,312	224
	4	20	28,750	204	195,250	224
	5	32	26,980	192	197,020	224
	6	29	25,374	197	200,626	226
	7	23	23,771	201	200,229	224
	8	25	22,676	199	201,324	224
	9	19	21,133	206	203,867	225
	10	21	18,717	201	203,283	222

Classification Table^a

Observed	d_volledigvertrouwenfamilie	Predicted		Percentage Correct
		,00	1,00	
Step 1	d_volledigvertrouwenfamilie ,00	0	268	,0
	1,00	0	1972	100,0
Overall Percentage				88,0

a. The cut value is ,500

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Leeftijd	,003	,004	,633	1	,426	1,003
	d_man	-,122	,131	,856	1	,355	,885
	d_hoogopl	,518	,162	10,244	1	,001	1,678
	d_middenopl	,274	,174	2,491	1	,114	1,315
	d_religieus	,204	,168	1,487	1	,223	1,227
	Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c	-,015	,043	,121	1	,728	,985
	Constant	1,513	,277	29,831	1	<,001	4,539

a. Variable(s) entered on step 1: Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c.

Block 4: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	,227	1	,634
	Block	,227	1	,634
	Model	12,500	7	,085

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1628,133 ^a	,006	,011

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

Step	Chi-square	df	Sig.
1	8,490	8	,387

Contingency Table for Hosmer and Lemeshow Test

		d_volledigvertrouwenfamilie = ,00		d_volledigvertrouwenfamilie = 1,00		Total
		Observed	Expected	Observed	Expected	
Step 1	1	43	36,895	179	185,105	222
	2	35	33,252	191	192,748	226
	3	25	30,820	200	194,180	225
	4	19	28,923	207	197,077	226
	5	31	27,079	193	196,921	224
	6	28	25,207	196	198,793	224
	7	22	23,617	201	199,383	223
	8	24	22,265	197	198,735	221
	9	24	20,938	200	203,062	224
	10	17	19,005	208	205,995	225

Classification Table^a

Observed		Predicted		Percentage Correct	
		d_volledigvertrouwenfamilie ,00	1,00		
Step 1	d_volledigvertrouwenfamili e	,00	0	268	,0
		1,00	0	1972	100,0
Overall Percentage					88,0

a. The cut value is ,500

Variables in the Equation

		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Leeftijd	,003	,004	,626	1	,429	1,003
	d_man	-,123	,132	,879	1	,348	,884
	d_hoogopl	,518	,162	10,258	1	,001	1,679
	d_middenopl	,276	,174	2,530	1	,112	1,318
	d_religieus	,227	,172	1,747	1	,186	1,255
	Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c	-,053	,089	,352	1	,553	,949
	Bezoekdienst_Religieus_c	,049	,101	,231	1	,631	1,050
	Constant	1,477	,286	26,667	1	<,001	4,382

a. Variable(s) entered on step 1: Bezoekdienst_Religieus_c.

Bijlage 2.4. Berekenen kans

Om beter te begrijpen wat het effect van religieus op het vertrouwen in familie betekent heb ik het verschil in kansen om volledig vertrouwen in familie te vinden voor iemand die wel en iemand die niet religieus is, berekend. Ik heb hiervoor gebruik gemaakt van de gegevens uit de logistische regressieanalyse voor een vrouw van 40 jaar met een laag opleidingsniveau. Voor het berekenen van de kans wordt er gebruik gemaakt van onderstaande formule.

$$P(y = 1) = \frac{e^{\alpha + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k}}{1 + e^{\alpha + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k}}$$

Hiervoor geldt dat de constante ($= \alpha$) = 1,478;

De beta ($= \beta_1 x_1$) voor leeftijd is $0,003 \cdot 40$;

De beta ($= \beta_2 x_2$) voor vrouw en de beta ($= \beta_3 x_3$) voor opleidingsniveau is 0 omdat dit de referentiegroepen betreft;

De beta ($= \beta_4 x_4$) voor religieus is 0,227.

Invullen voor een niet religieuze vrouw van 40 jaar met een laag opleidingsniveau geeft:

$$P(y = 1) = \frac{e^{1,478 + 0,003(40)}}{1 + e^{1,478 + 0,003(40)}} = 0.83$$

Invullen voor een religieuze vrouw van 40 jaar met een laag opleidingsniveau geeft:

$$P(y = 1) = \frac{e^{1,478 + 0,003(40) + 0,227}}{1 + e^{1,478 + 0,003(40) + 0,227}} = 0.86$$

De kans dat de niet religieuze vrouw volledig vertrouwen in familie heeft is dus ongeveer 83% en de kans dat de religieuze vrouw volledig vertrouwen in familie heeft is dus ongeveer 86%.

Bijlage 3.

Deze bijlage behoort tot de modevaluatie in het resultatenhoofdstuk. In deze bijlage wordt ingegaan op de assumptie van onafhankelijke waarnemingen, de enige assumptie die getoetst dient te worden bij logistische regressieanalyses. Daarnaast zal er gekeken worden naar de modelfit, uitbijters en multicollineariteit.

Bijlage 3.1. Modelfit

Als we kijken naar de Deviance scores zien we dat deze steeds kleiner wordt bij het toevoegen van meer variabelen. Dit zou kunnen duiden op een betere fit door het toevoegen van meer variabelen. Echter, de afname tussen de modellen is vrij klein (zie tabel 3 van de resultaten). Als we kijken naar de bijbehorende Chi-kwadraattoets dan zien we dat de Deviance score van model 1 en model 2 wel significant zijn (respectievelijk: $X^2= 10,564$; $p= 0,032$ en $X^2= 12,153$; $p= 0,033$). De afname in Deviance is in model 3 en model 4 met een significantieniveau van 0,05 net niet significant (respectievelijk: $X^2= 12,273$; $p= 0,056$ en $X^2= 12,500$; $p= 0,085$). Dit betekent dat de afname in Deviance in model 1 en 2 wel significant is en in model 3 en 4 niet. Toch is dit niet sterk bewijs om te twijfelen aan de fit van het model.

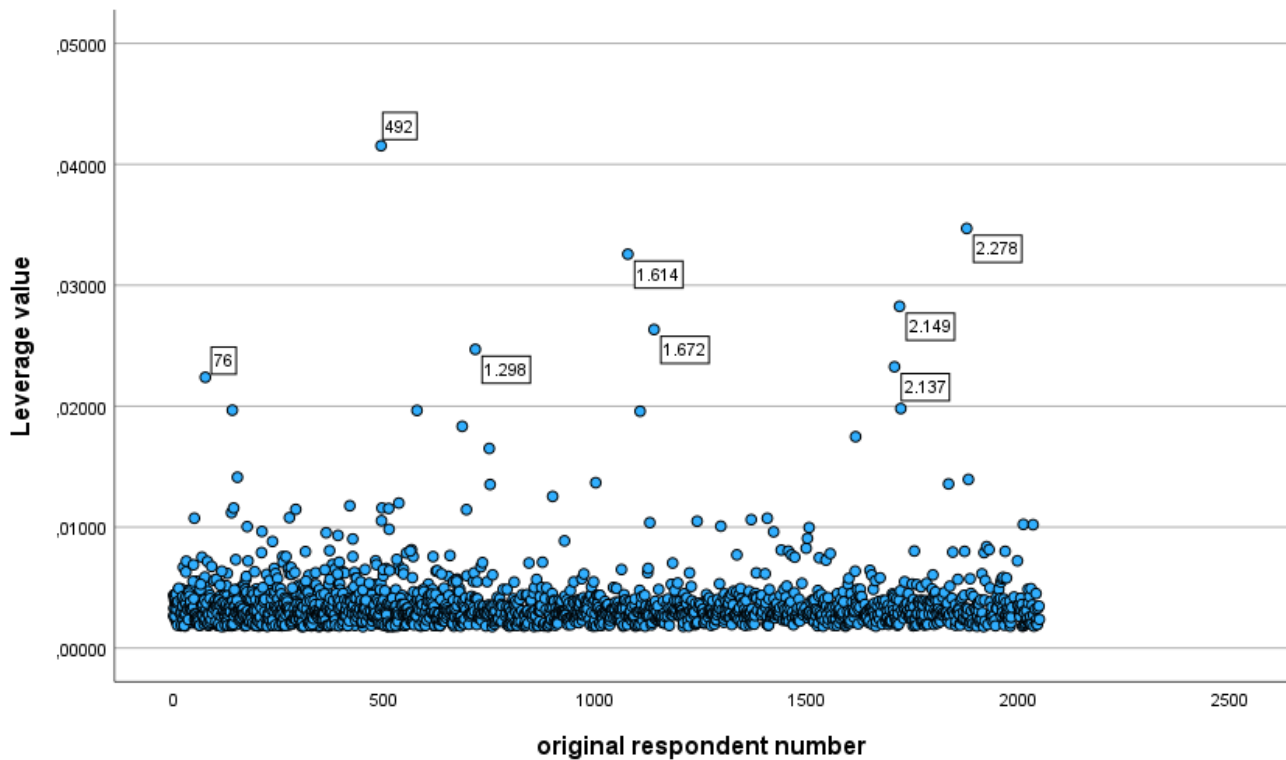
De Hosmer-Lemeshow is een "goodness of fit" toets waarbij een p-waarde groter dan 0,05 betekent dat er geen bewijs is om aan te nemen dat er een verschil is in verwachte en waargenomen waarden in het model. Als we kijken naar de vier verschillende modellen dan zien we dat de p-waardes groot genoeg zijn om aan te nemen dat er geen verschil is in verwachte en waargenomen waarden. Enkel de score van model 2 komen in de buurt van het significantieniveau ($HL= 13,669$; $p= 0,091$). We kunnen dus concluderen dat er op basis van de Hosmer-Lemeshow toets geen bewijs is om te twijfelen aan de modelfit. De verwachte waarden en de waargenomen waarden verschillen niet significant van elkaar.

Bijlage 3.2. Uitbijters

```
GRAPH  
/SCATTERPLOT(BIVAR)=caseno WITH LEV_2  
/MISSING=LISTWISE.
```

Om de leverage te bekijken heb ik deze bij het doen van de logistische regressieanalyse als variabele opgeslagen. Vervolgens heb ik deze variabele samen met de variabele over de casenummers van de respondent in een spreidingsdiagram gezet. Zoals in figuur 13 te zien is, is de leverage waarde van de meest invloedrijke punten (met als label een casennummer) niet erg hoog. Als we kijken naar de grens van de leverage waarde dan zou dat $3*(7/2240) = 0,0094$ zijn. De waarden van de meest invloedrijke

punten zitten daar allemaal boven maar het is niet erg veel. Als er gekeken wordt naar de case met de hoogste leverage score, dan zien we een respondent die aangeeft een vrouw van 72 jaar te zijn met een laagopleidingsniveau en volledig vertrouwen in familie. Wat opvalt is dat zij aangeeft niet religieus te zijn, maar toch meer dan eens per week een religieuze dienst bij woont. Dit is opvallend maar niet onmogelijk. Op basis van de leverage scores heb ik geen aanwijzing om deze invloedrijke punten uit de analyse te moeten laten.

Figuur 14: Spreidingsdiagram van de leverage waarden en de casenummers van de respondenten. Bij de hoogste leveragewaardes zijn de casenummers als label toegevoegd.

Bijlage 3.3. Multicollineariteit

```
REGRESSION
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA COLLIN TOL
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT d_volledigvertrouwenfamilie
/METHOD=ENTER d_hoogopl d_middenopl d_man Leeftijd
/METHOD=ENTER d_Religieus
/METHOD=ENTER Spieg_Bezoekengebedsdienst_c
/METHOD=ENTER Bezoekdienst_Religieus_c.
```

Tabel 54: Lineaire regressieanalyse om de multicollineariteit (door middel van VIF scores) te onderzoeken.

Coefficients^a							
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error				Beta	Tolerance
1 (Constant)	,833	,029		28,700	<,001		
d_hoogopl	,054	,017	,082	3,133	,002	,655	1,527
d_middenopl	,031	,019	,042	1,612	,107	,650	1,538
d_man	-,015	,014	-,022	-1,056	,291	,994	1,006
Leeftijd	,000	,000	,023	1,031	,303	,893	1,120
2 (Constant)	,828	,029		28,347	<,001		
d_hoogopl	,055	,017	,084	3,200	,001	,653	1,532
d_middenopl	,031	,019	,043	1,639	,101	,650	1,539
d_man	-,013	,014	-,020	-,947	,344	,987	1,013
Leeftijd	,000	,000	,018	,803	,422	,867	1,153
d_religieus	,018	,014	,027	1,257	,209	,954	1,049
3 (Constant)	,827	,030		27,911	<,001		
d_hoogopl	,055	,017	,084	3,211	,001	,652	1,535
d_middenopl	,031	,019	,043	1,635	,102	,650	1,539
d_man	-,013	,014	-,020	-,936	,349	,986	1,014
Leeftijd	,000	,000	,018	,801	,423	,867	1,153

d_religieus	,021	,017	,033	1,228	,220	,633	1,579
Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c	-,002	,004	-,009	-,351	,725	,656	1,524
4 (Constant)	,823	,031		26,684	<,001		
d_hoogopl	,055	,017	,084	3,212	,001	,652	1,535
d_middenopl	,031	,019	,043	1,646	,100	,649	1,540
d_man	-,013	,014	-,020	-,949	,343	,985	1,015
Leeftijd	,000	,000	,018	,795	,427	,867	1,154
d_religieus	,024	,018	,037	1,323	,186	,565	1,770
Spieg_Bezoekreligieuzedienst_c	-,006	,010	-,035	-,602	,547	,132	7,585
Bezoekdienst_Religieus_c	,006	,011	,026	,498	,619	,167	6,006

a. Dependent Variable: d_volledigvertrouwenfamilie

Om de multicollineariteit te bekijken, heb ik een regressieanalyse uitgevoerd en daarbij de VIF waardes laten berekenen. Als we kijken naar de variantie-inflatiefactor (VIF) in tabel 3 van de resultaten dan zien we dat de meeste variabelen een erg lage VIF score hebben (tussen de 1 en 2). Daarnaast zien we ook twee variabelen met een hogere VIF score, namelijk *Bezoek religieuze dienst* (VIF = 7,585) en de interactie variabele (VIF = 6,014). Dit zou kunnen komen doordat het bezoek van religieuze diensten sterk samen hangt met het religieus zijn. In ieder geval is er sprake van enige multicollineariteit in het model. Daarnaast is het niet problematisch omdat de *bezoek religieuze dienst* veel overlap heeft met de interactie variabele en dit te verwachten is.

Bijlage 3.4. Assumptie van onafhankelijke waarnemingen

Het lijkt er op dat er is voldaan aan de assumptie van onafhankelijke observaties. De steekproef van het EVS (2017) is namelijk willekeurig gedaan.